

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології

ДИПЛОМНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»
Спеціальність 035 «Філологія»
Спеціалізація 035.01 «Філологія. Українська мова та література»

на тему: ВІЙНА І МОВА: ВПЛИВ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ НА
СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЧИННИКІВ ІДЕНТИЧНОСТІ

Шифр ДРФУМмз.022052.01.10.00

Студентки ІІ курсу групи ФУМмз-22-1 _____ І. ЯЦИК

Керівник _____ М. ГАВРИШ, кандидат філологічних наук, доцент

До захисту допускаю:

в.о. завідувача кафедри української філології _____ А. ЯНЧИШИН

Хмельницький 2023

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	української філології
Рівень вищої освіти	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035	Філологія
Спеціалізація 035.01	Українська мова та література
Освітня програма	освітньо-професійна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри української філології

І. ЦАРАЛУНГА

11 вересня 2022 року

ЗАВДАННЯ НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ ЯЦИК ІННІ АНАТОЛІВНІ

1. Тема роботи: «Війна і мова: вплив російського вторгнення на ставлення українців до чинників ідентичності», затверджена наказом ректора університету від 15 серпня 2023 року № 7.

Керівник роботи – М. Гавриш.

2. Термін подання студентом завершеної роботи – грудень 2023 року.

3. Вихідні дані роботи. Проведений комплексний аналіз мовного процесу під час воєнних дій 2022 року, наслідки впливу повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року на ставлення українців на чинники своєї ідентичності, а саме мови, – вимагають ретельного вивчення. На сьогодні багато аспектів цієї проблеми ще не описані або розкриті лише частково, і саме це зумовлює актуальність теми дослідження.

4. Перелік підлеглих розробці питань

Обґрунтувати теоретичні аспекти вивчення проблеми ставлення українців до державної мови.

Розкрити суть понять «мовна ідентичність» та «мовна свідомість».

З'ясувати історичні чинники русифікації південних і східних регіонів України.

Виявити вплив комунікації у соцмережах на утвердження української мови.

Дослідити поняття «російськомовний українець» в українській лінгвістиці та обґрунтувати доречність його використання в описах мовних ситуацій.

Проаналізувати вплив війни на ставлення українців до мови, провести опитування серед мешканців Півдня і Сходу щодо використання української мови в побуті та у громадських місцях.

Подати методичні рекомендації щодо переходу на українську мову для українців, що у повсякденне спілкування яких російське.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти розділів дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	Дата
		Завдання видав	Завдання прийняв
	Немає		

7. Дата видачі завдання – 12 вересня 2022 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Найменування етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання	Примітка
1	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2022 року	
2	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2022 року	
3	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень-листопад 2022 року	
4	Написання першого розділу дипломної роботи	Грудень 2022 – квітень 2023 року	
5	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірниках наукових праць та участі у конференціях	Квітень- Травень 2023 року	
6	Написання другого розділу дипломної роботи	Травень-вересень 2023 року	
7	Написання «чорнового» варіанту дипломної роботи	Жовтень-листопад 2023 року	
8	Попередній захист дипломної роботи	Грудень 2023 року	
9	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2023 року	
10	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2023 року	

Студент _____ І.ЯЦИК

Керівник _____ М.ГАВРИШ

АНОТАЦІЯ

Тема роботи «**Війна і мова: вплив російського вторгнення на ставлення українців до чинників ідентичності**». Автор – Яцик І.А. Науковий керівник – Гавриш М.М. Обсяг магістерської роботи – 88 сторінок. Робота містить 92 джерела посилання.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, мовна свідомість, державна мова, русифікація, українізація.

Об'єкт дослідження — мова як чинник ідентичності українця.

Предмет дослідження — поширення української мови у східних і південних регіонах країни після початку війни, вплив війни на ставлення українців до мови.

Мета дослідження – проаналізувати вплив російського вторгнення на ставлення українців Півдня і Сходу до державної мови та на її утвердження в суспільстві.

В основу роботи лягло дослідження мовної ситуації на Сході та Півдні України після російського вторгнення 24 лютого 2022 року. Розглянуто історичне підґрунтя русифікації цих регіонів. Проаналізовано результати соціологічного дослідження, головне завдання якого – визначити вплив війни на ставлення мешканців Сходу і Півдня до найголовнішого чинника ідентичності - української мови. Було зроблено два анкетування, щоб проаналізувати функціонування мови на тлі російського вторгнення. Респондентами стали українці східних і західних регіонів країни. Також були надані методичні рекомендації щодо переходу з російської на українську мову.

У першому розділі роботи обґрунтовано теоретичні аспекти вивчення проблеми ставлення українців до чинників своєї ідентичності, зокрема з'ясовано що мова є головним чинником ідентичності і значення її захисту це фактор безпеки нашої держави. Визначено, що мовна ідентичність є основою для формування мовної свідомості. Розкрито важливість цих понять.

У другому розділі розкрито, як саме російський імперіалізм впливав на поширення української мови в суспільстві починаючи з XVII століття і до початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Проведено аналіз основних ознак державної мовної політики незалежної України.

У третьому розділі простежено, які напрями сучасної українізації існують в соцмережах. Який вплив здійснюють соцмережі на людей і як за допомогою них можна спонукати українців, які говорять російською перейти на українську мову. Визначено доречність вживання терміну «російськомовний українець». Здійснено і проаналізовано дослідження щодо поширення української мови серед населення Сходу і Півдня після російського вторгнення 24 лютого 2022 року. Надано методичні рекомендації українцям, які спілкуються російською щодо переходу на українську мову.

Автор _____ І.Яцик

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЧИННИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ. ВІЙНА І МОВА	11
1.1. Мова — головний чинник ідентичності українця	11
1.2. Значення захисту державної мови як фактору безпеки держави	14
1.3. Суть понять «мовна ідентифікація» та «мовна свідомість»	18
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ЗРОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПІВДНЯ І СХОДУ	25
2.1. Русифікаційна мовна політика московської імперії і СРСР	25
2.2. Масове переселення до України росіян після Голодомору 1932-1933рр.	29
2.3. Мовна політика України періоду незалежності	33
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ НА СХОДІ І ПІВДНІ УКРАЇНИ ПІСЛЯ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ	44
3.1 Сучасні напрями українізації на Півдні і Сході України. Вплив комунікації у соцмережах на поширення української мови	44
3.2 Соціолінгвістичне анкетування щодо функціонування української мови на Сході і Півдні протягом періоду воєнних дій в Україні	45
3.3 Вживання терміну «російськомовні українці»	54
3.4 Методичні рекомендації для російськомовних українців, що прагнуть перейти в спілкуванні на українську мову	57
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	77
ДОДАТКИ	86
ДОДАТОК А. Анкетування 17-18 березня 2023 року і результати відповідей	86
ДОДАТОК Б. Анкетування 18-19 жовтня 2023 року і результати відповідей	88

ВСТУП

У сучасному світі, де взаємодія між національними та культурними спільнотами стає все більше визначальною, питання ідентичності та мовної самобутності стають актуальними фокусами дослідження. Доба війн та конфліктів розкриває глибинні шари взаємодії між мовою та національною ідентичністю і тема «війна і мова» на прикладі російського вторгнення в Україну стає особливо важливою, висвітлюючи не лише воєнний конфлікт, але й вплив на мовну сферу та ставлення громадян до факторів своєї ідентичності. З 24 лютого 2022 року повномасштабне російське вторгнення стало визначальною точкою в історії України, залишаючи позначення не лише на карті світу, а й у серцях та свідомості її громадян. Однак, поза воєнним фронтом, розгортається невидимий, але надзвичайно важливий фронт – боротьба за збереження мовної та культурної самобутності.

Тема «війна і мова» розкривається не лише як історичний факт, але й як каталізатор, який впливає на погляди та ставлення українців до їхньої мовної ідентичності. В даному контексті, дипломна робота спрямована на глибоке дослідження взаємодії між воєнним конфліктом та мовною динамікою. Це дослідження не обмежується тільки зовнішніми проявами війни, але й розглядає, як воєнний стан впливає на внутрішню культурну та мовну матрицю українського суспільства. Через призму культурологічного та соціолінгвістичного аналізу, дослідження спрямоване на визначення ролі мови в побудові суспільного порядку під час воєнного конфлікту, а також на розкриття потенційних шляхів підтримки мовної різноманітності в умовах воєнної напруги.

Висвітлюючи важливі аспекти взаємодії війни і мови в контексті російського вторгнення, авторка дипломної роботи сподівається, що її дослідження не лише доповнить академічний дискурс, але й стане вагомим внеском у практичні рекомендації щодо підтримки мовної ідентичності та культурної самобутності українського суспільства в умовах воєнного конфлікту.

Одна із цілей російського вторгнення 24 лютого 2022 року була денацифікація України, яка передбачає звільнення українців від їх мови, економіки, культури та перетворення їх на поневолений народ. Тому тема мови дуже важлива під час війни – «без мови немає народу», – свідчить відоме прислів'я, бо тільки вона зможе зберегти всі набутки минулого нашої нації.

Повномасштабний наступ росії значно вплинув на масову свідомість населення України і спонукав людей до зацікавленості своєю культурою, історією і своїми традиціями. Але проблема розуміння важливості чинників, що впливають на формування етносу – мова, культура, спільність історії, психічного складу заслуговує на особливу увагу. Російське вторгнення вплинуло на національну самосвідомість громадян України та сприяло становленню української мови як державної. Українці всієї країни нарешті зрозуміли, що саме мова – один з головних чинників їх ідентичності.

Відкрита агресія путінських військ й акції геноциду стали поштовхом для свідомої відмови українців від ідентифікації з російською мовою. Українці, які спілкуються російською мовою переходять на українську в побуті, компанії та банки відмовляються від російської у своїх продуктах. Від початку війни ми всі повертаємо собі порушену здатність – здатність передавати сум, біль, радість перемоги українською. Ми зрозуміли, що наша рідна земля – Україна, що наша рідна мова – українська. Тільки через мову ми можемо передати свою культуру, свою ідентичність і зрушити російськомовну інерцію.

Також важливим питанням сьогодення є проблема формування у свідомості українців, які розмовляють російською, того, що саме мова – це головна ознака нації і що боротьба за державність української мови – це боротьба за українську державу. Найбільші зміни у мовній ситуації відбуваються на Сході і Півдні нашої країни. Бо саме війна спонукала громадян цих регіонів вивчати свою історію, свої традиції і свою мову.

Наслідки впливу війни 2022 року на ставлення українців на чинники своєї ідентичності, а саме мови, – вимагають ретельного вивчення. На сьогодні багато аспектів цієї проблеми ще не описані або розкриті лише частково, і саме це зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

У науковій літературі проблему мовної ситуації та мовної політики порушували у своїх працях такі українські мовознавці, як Л. Масенко [59], [60], П. Селігей [74], І. Фаріон [84]. Мовну політику України на окремих історичних етапах досліджувала О. Данилевська [24], Г. Мацюк [61]. Аналіз впливу війни на мову зробили В.Вахітов [14], О.Дубчак [26], С.Жадан [30], Т.Кремінь [49], В.Кулик [53], З. Куньч [54], А.Моргун [63] та інші.

Мета дослідження – проаналізувати вплив російського вторгнення на ставлення українців Півдня і Сходу до державної мови та на її утвердження в суспільстві.

Завдання дослідження:

- 1) обґрунтувати теоретичні аспекти вивчення проблеми ставлення українців до державної мови;
- 2) розкрити суть понять “мовна ідентичність” та “мовна свідомість”;
- 3) з’ясувати історичні чинники русифікації південних і східних регіонів України;
- 4) виявити вплив комунікації у соцмережах на утвердження української мови;
- 5) дослідити поняття “російськомовний українець” в українській лінгвістиці та обґрунтувати доречність його використання в описах мовних ситуацій;
- 6) проаналізувати вплив війни на ставлення українців до мови, провести опитування серед мешканців Півдня і Сходу щодо використання української мови в побуті та у громадських місцях;
- 7) подати методичні рекомендації для українців, що прагнуть перейти в спілкуванні на українську мову.

Об'єкт дослідження – мова як чинник ідентичності українця.

Предмет дослідження – поширення української мови у східних і південних регіонах країни після початку війни, вплив війни на ставлення українців до мови.

Джерельною базою дослідження є матеріал, зібраний шляхом опитування та анкетування респондентів. Крім того, використовували дані зі статей, словників та інтернет-сайтів.

Методи дослідження. Для розв'язання поставленої мети і завдань використано такі методи дослідження: 1) теоретичні: системний аналіз лінгвістичної і соціологічної літератури; з'ясування типів мовних ситуацій, характеристики мовних середовищ; історико-генетичний метод: встановлення змін у мовній політиці; виявлення особливостей розвитку мовних ситуацій; методи математичної статистики: оброблення та узагальнення даних соціолінгвістичного опитування; 2) емпіричні: анкетування: з'ясування комунікативних сфер функціонування мов, їх співвідношення; виявлення ставлення українців до мови.

Наукова новизна. Проведений комплексний аналіз мовного процесу під час воєнних дій 2022 року, вперше розглянули мову як чинник ідентичності у важкі воєнні часи.

Теоретичне значення. Проаналізований матеріал – вжливе інформаційне джерело для психологічних та історичних, етнографічних та соціолінгвістичних досліджень. Теоретичні положення, аналіз мовного процесу, узагальнення й висновки наукової роботи поглиблюють знання про мову як головний чинник ідентичності, її здатність змінюватися і передавати генетичний код наступним поколінням.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що результати можуть бути використані при викладанні курсів соціолінгвістики й мовних девіцій на філологічних спеціальностях закладів вищої освіти, проведенні спецкурсів і спецсеминарів, у написанні курсових і дипломних робіт.

Апробація результатів дослідження.

1. Участь у II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми філології: історія та сучасність» (Хмельницький, 2023 р.).
Доповідь: Українізація війною: мовна ситуація у місті Дніпро.

2. Участь у Подільських філологічних читаннях (Хмельницький, 2023).
Доповідь: Зміна мовного коду жителями Дніпра: за результатами соціолінгвістичного анкетування.

3. Участь в Університетській студентській науковій конференції.
Доповідь: Зміна мовного коду жителями Дніпра: за результатами соціолінгвістичного анкетування.

4. Стаття: Яцик І. Мовна ситуація на Півдні і Сході України після російського вторгнення 24 лютого 2022 року. Поділля. Філологічні студії. Зб. наук. праць. В.15. Хмельницький. 2023.

5. Участь у конкурсі студентських наукових робіт із соціолінгвістики.
На підставі рецензій кваліфікована комісія нагородила дипломом III ступеня наукову роботу Яцик І.А. на тему: «Війна і мова: вплив російського вторгнення на ставлення українців до чинників ідентичності» (науковий керівник – канд. філол. наук, доц. Марія Гавриш).

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи – 88 с., з яких 85 с. – основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЧИННИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ВІЙНА І МОВА

1.1 Мова як головний чинник ідентичності українця

Українська мова є не лише засобом комунікації, але й ключовим чинником формування та вираження ідентичності народу. У випадку українців, мова виступає не лише як набір звуків та слів, але і як втілення культурних, історичних та соціальних аспектів існування. Вона є своєрідним кодом, який несе в собі багатовікову історію та духовність народу. Її виникнення та розвиток пов'язані з унікальним етнічним розвитком українського народу, його зусиллями збереження ідентичності в умовах історичних та культурних турбуленцій.

Дослідження мови як чинника ідентичності було проведено численними науковцями та дослідниками у різні періоди і в різних галузях науки. Лінгвісти, такі як Фердінанд де Соссюр «Курс загальної лінгвістики»[79], вон Гумбольдт «Мова – різновид духовності людської»[21], та Едвард Сепір «Мова: введення в структуру і функції»[78], внесли значний вклад у розуміння того, як мова формує і впливає на ідентичність індивіда та спільноти. Вони досліджували взаємозв'язок між мовою, культурою та способом мислення. В антропології науковці, наприклад, Кліффорд Гірц «Тлумачення культур»[22], вивчають роль мови у формуванні культурної ідентичності та спільнот. Соціологи, такі як Ервін Гофман «Поведінка в публічних місцях»[23], розглядали соціальний аспект мови та її вплив на структуру суспільства. Такі дослідження допомагають розкрити комплексний характер мови як чинника формування ідентичності, і це питання залишається актуальним для багатьох наукових галузей. Ці науковці внесли суттєвий вклад у розуміння взаємозв'язку мови та ідентичності через свої дослідження та теоретичні відкриття.

Українські науковці також активно вивчають мову як чинник ідентичності. Ось декілька представників та їхні роботи: П. Яцишин «Мова та національна ідентичність в Україні: соціолінгвістичний аспект»[92], М. Гончарова «Мова та ідентичність»[17], О. Пономарів «Мовна ідентичність особистості в умовах мовної політики»[71], І. Кирилюк «Мовна ідентичність українців в умовах глобалізації»[43]. Ці мовознавці внесли важливий вклад у вивчення мовної ідентичності в контексті української культури та суспільства. Їх дослідження сприяють розумінню ролі мови в формуванні ідентичності українців.

Мова стала своєрідним символом опору та самостійності, що актуалізується у кожному поколінні і вона втілює у собі традиції, звичаї та уявлення українського народу про світ. Кожне слово, кожен вираз має своєрідний національний колорит, віддзеркалює унікальний спосіб мислення та світосприйняття. Збереження та розвиток української мови є не лише завданням лінгвістів, але й відповідальністю кожного українця. Утримуючись від втрат та зберігаючи свою мовну ідентичність, українці сприяють не лише розбудові свого народу, але і збереженню культурного різноманіття світу. Мова – це не лише засіб спілкування, але й скарбниця та оберіг національної самосвідомості.

Українська мова є прадавнім надбанням нашого народу. Через мову українці висловлюють свої емоції, погляди на життя та взаємодію з іншими культурами. Мова також виконує функцію збереження історії. У словах і виразах закладені спогади про минуле, події, які сформували характер та погляди народу. Вона є невід'ємною частиною культурної пам'яті, яка передається з покоління в покоління. Попри усі заборони і знущання над нею з боку московії, український народ зміг зберегти свою націю і збагатити свою мову.

Українські народні пісні, усна народна творчість, українська культура і мистецтво відомі на весь світ. «Мова – то неоціненне духовне багатство, у якому народ живе, передає з покоління в покоління свою

мудрість і славу, культуру і традиції. Бо в рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу...рідне слово – то невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село чи місто, про весь свій край. Саме в рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу», – писав В. Сухомлинський [18].

Мова – явище суспільне, вона виникає в суспільстві, живе і розвивається разом з суспільством. І якщо суспільство нею не користується – вона вмирає. «Коли зникає народна мова – народу нема більше!» – зазначав Ушинський [55. с.31], а Олесь Гончар писав, що «Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, мелодика, фарби буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу»[55. с.28].

У свідомості людей концепції «мова» і «нація» тісно взаємопов'язані: нація складається з тих, хто спілкується однією мовою. Мова виступає не лише як засіб комунікації, але й як суттєвий чинник їх об'єднання, відділяючи їх від представників інших етнічних груп. Отже, етнічний та мовний склад населення взаємодіє між собою, і, як правило, співпадає. Збірність мови, культури та самосвідомості виступає як важлива характеристика формування нації, яка визначається не лише лінгвістичними особливостями, але й спільною ідентичністю, цінностями та історичним контекстом. Іван Огієнко влучно зауважив: «...в мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання...і поки живе мова – житиме й народ як національність» [66].

Мова відіграє значущу роль у єднанні людей, переважаючи партійні, релігійні, та класові розділи, а також враховуючи історію та етнічне коріння народу. У контексті вищої етнічної організації мова набуває особливої важливості, впливаючи на всі сфери життя - політичну, економічну, культурну тощо. Народ може поділитися на різні етноси, але

нація є стійкою конструкцією. Центральним елементом її єдності виступає мова, яка забезпечує нормальне функціонування національного організму. Таким чином, захист української мови визначається не лише як боротьба за мовне розмаїття, але й як стеження за самобутністю та розвитком української державності. Втрата мови, денаціоналізація народу призводить, як зазначав О. Потебня до «дезорганізації суспільства, аморальності, спідлення» [9], а П. Селігей висловив думку, що «рідна мова – чинник буття нації, такий же важливий, як і спільні територія, історичне минуле, риси культури, традицій і характеру. Утрата самобутності й подальше розчинення в іншій нації майже завжди починаються з втрати мови» [74. с. 91].

Ще півтора століття тому видатний чеський мислитель Павло Шафарик сказав «Народ, що не усвідомлює значення рідної мови для свого вищого духовного життя і сам її покидає й відрікається, виконує над собою самогубство» [75]. Ці слова й наразі актуальні бо українська мова – це головний чинник національної ідентичності кожного українця та національної безпеки держави і основний каталізатор у конструюванні української нації. Збереження та розвиток нашої мови є не лише завданням лінгвістів, але й відповідальністю кожного українця.

Утримуючись від втрат та зберігаючи свою мовну ідентичність, українці сприяють не лише розбудові свого народу, але і збереженню культурного різноманіття світу.

Українська мова – це не лише засіб спілкування, але й скарбниця та оберіг нашої національної самосвідомості.

1.2 Значення захисту державної мови як фактору безпеки держави

Державна мовна політика вагомо впливає на розвиток мовної системи в країні. Наразі мовна ситуація в Україні досить складна. Три століття схід України, що був частиною Російської імперії, зазнавав тотальної русифікації. А за часів СРСР зросійщення поширилось на всю територію

України. Всі ці історичні події привели до двомовної ситуації в нашій країні. Ми єдина держава де мова етнічних меншин також поширена як і державна. Провідні фахівці вважають, що для затвердження мови в державі нею повинні спілкуватися у повсякденному житті мінімум три чверті населення, які називають себе українцями.

Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року багато українців, які спілкувалися російською почали переходити на українську мову. Війна дала потужний поштовх населенню відродити свою мовну свідомість – небайдуже, ціннісне ставлення до мови. Мовна ситуація в державі суттєво змінилася на користь української. Народ зрозумів, що найголовніший чинник своєї ідентичності – це мова. І саме через усвідомлення народом важливості державної мови для захисту держави, змінився її статус і престиж в суспільстві.

Підтримка цінностей, закодованих у мові, є важливим фактором у збереженні соціокультурної стабільності та гармонії. Масова небайдужість громадян у ставленні до української мови посилила національну свідомість і солідарність. Державна мова стає не тільки інструментом спілкування, але й тригером для формування спільної культурної та історичної ідентичності. Народ замислився над значенням мови у своєму житті та в житті суспільства і прагне зміцнити її становище, підвищити її статус і тим самим захистити свою державу, бо національна ідентичність зміцнюється через збереження та розвиток державної мови.

В Україні захист державної мови визнаний як важливий елемент національної безпеки, оскільки він впливає на всі аспекти суспільства і на нього спрямовано кілька важливих заходів та законодавчих ініціатив, які мають на меті зміцнення ролі української мови в суспільстві та її охорону в умовах глобалізації та культурних викликів:

- основний закон держави – Конституція України [46] визначає українську мову як державну. Статті 10 і 11 Конституції містять положення щодо використання державної мови в усіх сферах суспільства.

- Закон України «Про засади державної мовної політики»[34] був прийнятий з метою забезпечення функціонування та розвитку української мови як державної мови та регулювання використання інших мов у різних сферах життя.

- Закон України «Про інформацію»[36], який визначає вимоги до мови в інформаційному просторі, зокрема, в телебаченні, радіомовленні, пресі та інтернет-засобах масової інформації.

Окрім вищезазначеного, Україна ухвалила законодавчі акти, зокрема «Про забезпечення функціонування української мови як державної»[33], який створює правову базу для захисту та розвитку української мови в різних сферах життя. Ці закони і акти встановлюють правову базу для захисту державної мови в Україні, спрямовуючи політику держави на збереження та розвиток української мови як важливого елементу національної ідентичності та безпеки держави.

Держава активно просуває процес українізації освіти, враховуючи важливість використання української мови в навчальних закладах на всіх рівнях. Також влада допомагає україномовним ЗМІ, що сприяє розвитку та поширенню української мови в медіапросторі і надає підтримку в організації різноманітних культурних подій, фестивалів та виставок, де використання української мови підтримується та популяризується. Вимоги до володіння українською мовою встановлюються також і для державних службовців та офіційних документів, що сприяє активнішому використанню державною мовою в державних установах.

Затверджений Указом Президента України 23 березня 2023 року документ «Стратегія розвитку української мови» [73] містить дуже важливі у воєнний час стратегічні напрямки розвитку української мови та заходи щодо її захисту, де державна мова виступає як елемент політичної стабільності і сприяє формуванню єдиної політичної ідентичності та сприйняття загальнодержавних цінностей.

Всі вищезазначені закони і заходи інтегруються в комплексну політику, спрямовану на зміцнення позицій української мови та її розбудову в сучасних умовах.

Збереження мовної ідентичності є гарантом культурної та соціальної стійкості держави, що в свою чергу має критичний вплив на її безпеку та розвиток. І захист державної мови є необхідним у контексті сучасних викликів та загроз, що стоять перед державою. Він визначає сталий розвиток суспільства, забезпечуючи культурну, соціальну та економічну безпеку. Саме тому концепція державної мовної політики в Україні повинна бути направлена на підтримку поширення української мови, особливо на Сході і Півдні нашої країни: мовні курси, український інформаційний простір тощо.

Мовне виховання повинно стати важливим напрямом у державній мовній політиці, а також визначитися як ключове завдання для початкової, середньої та вищої освіти. Зміст цього виховання має бути оптованим на правду, науковий, об'єктивний, і включати факти та аргументи, які сприяють формуванню у людини почуття поваги до мови взагалі, а також до її рідної мови зокрема, бо «любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова»[75, с.34].

Проте не тільки наша держава, а й кожен українець має обов'язки щодо рідної мови. Вони формуються не лише із законодавства, а й з моральних норм, які уклад І. І. Огієнко в своїй праці «Наука про рідномовні обов'язки» (1935), а саме:

- 1) берегти честь рідної мови як свою власну;
- 2) розмовляти скрізь, де тільки можливо, рідною мовою;
- 3) навчати неї своїх дітей; опановувати соборну літературну мову;
- 4) працювати повсякчас для її розвитку; дотримуватися єдиного правопису;
- 5) підтримувати рідномовні періодичні видання;

б) знати й виконувати всі ці обов'язки. А найголовніший обов'язок кожного перед рідною мовою – зберегти її і передати нащадкам [66. с.94].

Державність української мови, зміцнювання її статусу і її закріплення в усіх публічних сферах суспільного життя є гарантією збереження національної ідентичності українського етносу і державної єдності України. «Ми живемо в історичні часи, коли остаточно залишаємо на устах українців українську мову як правічну мову, як мову єднання, як мову, яка є демонстрацією нашої ідентичності, гідності і свободи», зазначив мовний омбудсмен Т. Кремінь [49] Тому забезпечення стійкості та безпеки держави вимагає ретельного уваги до мовної сфери, яка виступає не лише інструментом спілкування, але й невід'ємною частиною національного самовизначення.

1.3. Суть понять «мовна ідентичність» та «мовна свідомість».

Мова, як важливий елемент культури, сприймається та розуміється кожною людиною в унікальний спосіб.

Термін «мовна свідомість» в сучасному мовознавстві набув поширення з початку 1980-х років і поки що не має чіткого визначення. Б. Ажнюк під терміном «мовна свідомість» мав на увазі «здатність людини подумки порівнювати мови, якими вона володіє» [74 с.9] Г. Ейгер визначив такі функції мовної свідомості: відображальну, яка створює мовну картину світу й виражається в мовних значеннях, мовних формах і типах зв'язку між словами; оцінну (з урахуванням різних аспектів оцінки); орієнтувально-селективну, що забезпечує орієнтування в ситуації з метою вибору мовних засобів; інтерпретаційну, яка реалізується у двох аспектах – внутрішньомовному і міжмовному (в обох випадках ідеться про інтерпретацію мовних явищ); регулятивну – керівну, що виступає у вигляді механізмів зворот, зв'язку (здійснює контроль за мовленнєвими операціями і забезпечує оцінку висловлення з погляду відповідності

чинним нормам)[62]. А П. Селігей у структурі мовної свідомості виокремлює мовні знання, мовні почуття, мовні оцінки та мовні настанови [74. с.15]

При мовній самосвідомості сама мова попадає в поле зору мовця, саме вона ним пізнається й осмислюється: чи варто її знати, як вона влаштована, яку роль вона відіграє в житті, що в мові є корисним, а що шкідливим і неправильним. Пилип Селігей відокремлює чотири рівні мовної свідомості: нульовий рівень , початковий рівень, середній рівень, високий рівень .

Носії нульового рівня мовної свідомості можуть тільки спілкуватися мовою і майже не мають мовних знань. Вони не приділяють мові ніякої уваги і не цікавляться нею. У людини не виникає питання, чи правильно вона розмовляє. Нульовий рівень – це радше не мовна свідомість, зазначає Пилип Селігей, а мовна несвідомість, свідомість зі знаком «мінус» [74. с.26].

На початковому рівні у людини вже з'являються питання щодо мови, але знання ці не є глибокі, вузькі і бажання розвивати їх у неї не виникає. Людина байдужа до історії мови, мова для неї не є предметом престижу і поваги. Дуже влучно з приводу цього пише І. М. Дзюба «У ставленні до мови виявляється вся глибина нашої некультурності й невігластва» [74. с.27]

На середньому рівні мовної свідомості розуміння мови більш високе і поважне. Людина цікавиться мовою, стежить за своєю грамотністю і правильністю мовлення. Чує і виправляє помилки інших мовців і добре знає історію мови і її теперішнє становище. Мовні знання стають досконалыми. Збільшується значення інтелектуальної складової: явища мови стають предметом самостійних розумових операцій, проводяться логічні висновки, формулюються узагальнення та видаються оцінки – це перші кроки в теоретичному розумінні мовної реальності.

Багато людей із середньою мовною свідомістю чітко усвідомлюють свої мовні права і вперто обороняють їх, але коли йдеться про мовні обов'язки, ситуація стає менш однозначною. Частина не знає своїх мовних обов'язків, інша виконує їх не настільки рішуче. Всі ці аспекти успішно подолуються лише на високому рівні мовної свідомості. Високий рівень можна розглядати як якісно новий ступінь розвитку, на якому мовна свідомість нарешті стає цілісним та завершеним утворенням. Всі її компоненти – образ мови, ціннісні уявлення, засвоєні норми та мовна поведінка – стають більш чіткими. Особистість з високою мовною свідомістю – це зріла мовна особистість. Вона володіє позитивним ставленням до мови, активною мовною позицією та вираженим почуттям відповідальності за мову. Лише на високому рівні може сформуватися професійна мовна свідомість, яка є характерною для лінгвістів та викладачів мов. Особа з високою мовною свідомістю – це справжній поціновувач мови та філолог. Для неї мова набуває вагомого змісту, позитивної значущості та притягальної сили, сприймається як особиста цінність і центр духовного життя.

Можемо сформулювати визначення мовної свідомості на основі цього: **мовна свідомість** – це форма свідомості, що включає в себе знання, почуття, оцінки та настанови стосовно мови та мовної дійсності. Іншими словами, це усвідомлення самої мови та зацікавлене ставлення до неї.

Висока мовна свідомість у сучасного українця грає ключову роль у збереженні та удосконаленні мови. Доля української мови, передусім, залежить від того, як до неї ставляться, оскільки це визначальний фактор для її поширення та зміни мовної ситуації на Сході і Півдні країни. Якщо мова знаходиться під загальною увагою, отримує підтримку та любов, вона стає престижною, отримує стильове розмаїття, а її функціональні межі розширюються. Збереження непохитної мовної свідомості в нації сприяє встановленню мовного порядку в державі.

Мовна ідентичність та мовна свідомість є двома поняттями, які глибоко впливають на сприйняття та використання мови особистістю. Мовна ідентичність визначається тим, якою мовою людина володіє і яку мовою вона вибирає для спілкування. Це включає в себе не лише знання граматичних правил, а й почуття належності до певної мовної спільноти. Вона формується під впливом культурних, історичних та особистих факторів, а мовна свідомість визначається рівнем усвідомлення особистістю мови як інструменту спілкування. Це охоплює розуміння граматичних правил, семантики слів та виразів, а також усвідомлення соціокультурних норм, пов'язаних із використанням мови. Саме мовна ідентичність визначає, на якій саме мові людина вирішує спілкуватися. Цей вибір визначає, яка мова стає основою для формування мовної свідомості. У свою чергу, рівень усвідомлення мови визначає, наскільки сильно і стійко формується мовна ідентичність.

За 30 років незалежності влада України мало зробила у мовно-культурному розвитку на Сході і Півдні країни для підвищення мовної свідомості українців. До повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року у мешканців цих регіонів самоідентичність була дуже слабкою і роздвоєною між російською та українською. Українці спілкувалися переважно російською і сприйняття державної мови як цінності і як чинника буття нації у них не було.

Повномасштабне вторгнення росії в нашу державу ставить перед суспільством важливі завдання збереження культурної та мовної ідентичності. Для українців, зазнаючи викликів, мовна свідомість стає ключовим інструментом в боротьбі за самоозначення та збереження культурних цінностей. Українська мова завжди була не тільки комунікаційним інструментом, але і символом національної ідентичності. Під час війни важливо зберігати та вдосконалювати мовну свідомість, щоб українці змогли залишити свою мову недоторканою. Збереження мовної свідомості визначається також зусиллями у передачі цієї свідомості

наступним поколінням. Використання рідної мови стає знаком підтримки української ідентичності, сприяючи утвердженню національної гідності.

У важкі періоди війни з Росією, збереження та підвищення мовної свідомості стає не лише актом патріотизму, але і способом збереження національної ідентичності. Розглянемо засоби та стратегії, які можуть сприяти підвищенню мовної свідомості в умовах війни

1. Освіта

Освіта є ключовим інструментом у формуванні мовної свідомості. Запровадження спеціальних освітніх програм, спрямованих на вивчення історії української мови, літератури та її ролі в національному визволенні, може стимулювати інтерес та глибше розуміння мови. Активна пропаганда української мови через телебачення, радіо та інтернет сприяє її популяризації серед населення. Забезпечення доступності новин, розважальних програм та документалістики українською мовою підсилює мовну свідомість.

2. Медіа та засоби масової інформації:

Забезпечення активного використання української мови в ЗМІ й активна пропаганда української мови через телебачення, радіо та інтернет сприяє її популяризації серед населення. Забезпечення доступності новин, розважальних програм та документалістики українською мовою підсилює мовну свідомість. Стимулювання творчості та програм, які підтримують українську культуру та мову, може зміцнити гордість за власну мову.

3. Культурні ініціативи:

Організація культурних подій, фестивалів, літературних вечорів українською мовою може привертати увагу та підтримувати мовну свідомість. Важливо створити позитивне та привабливе мовне середовище.

4. Застосування української мови в повсякденному житті:

Створення правових механізмів, які підтримують використання української мови в офіційних та публічних сферах, включаючи офіційні

документи, публічні виступи та інші сфери, може сприяти збереженню та зміцненню мовної свідомості.

5. Мовні курси та тренінги:

Організація безкоштовних чи доступних мовних курсів для різних верств населення може сприяти підвищенню рівня мовної свідомості. Також, проведення тренінгів з мовного використання та етикету може поліпшити комунікативні навички та підвищити рівень мовної свідомості. Зокрема, такі заходи можуть бути спрямовані на покращення лексики, граматики та навичок висловлювання. Розробка та запуск доступних онлайн-курсів для вивчення та вдосконалення української мови може зробити її вивчення більш доступним та привабливим для широкого кола населення.

В умовах воєнного часу інтернет виконує важливу роль у збереженні та підвищенні мовної свідомості українців. Засоби інтернету в сучасних умовах можуть стати потужним інструментом для підвищення мовної свідомості під час війни. Інноваційні підходи та активне використання онлайн-ресурсів можуть сприяти збереженню та розвитку української мови в цей важливий період. Розглянемо інноваційні засоби та стратегії, які можуть використовуватися в онлайн-середовищі для підтримки української мови.

1.Онлайн-мовні платформи:

Створення та підтримка онлайн-платформ для вивчення та практики української мови може допомогти підвищити рівень мовної свідомості. Інтерактивні уроки, мовні вправи та віртуальні спілкування можуть бути ефективними засобами.

2. Мовні віджети та розширення для браузерів:

Розробка та впровадження мовних віджетів та розширень для браузерів, які надають переклад текстів, вивчення нових слів та надають граматичні поради, може стимулювати використання української мови в онлайн-середовищі.

3. Інтернет-платформи для культурних заходів:

Створення віртуальних платформ для проведення онлайн-культурних подій, літературних читань та музичних фестивалів, де використовується українська мова, може підтримати і популяризувати мовну свідомість.

4. Мовні спільноти в соціальних мережах:

Створення та активна участь в мовних спільнотах у соціальних мережах дозволяє людям обмінюватися мовним досвідом, вивчати нові вирази та використовувати українську мову в неформальних обговореннях.

5. Електронні книги та аудіоматеріали:

Підтримка та розвиток електронних книг та аудіоматеріалів українською мовою дозволяє не лише зберегти літературну спадщину, але й створює нові можливості для підвищення мовної свідомості.

У важливий період війни з росією, підвищення мовної свідомості стає актуальним завданням. Засоби, які сприяють збереженню та розвитку української мови, є не лише заходами до захисту культурних цінностей, але й важливими кроками у відстоюванні національної самостійності. Під час повномасштабного вторгнення українська мовна свідомість стає не лише засобом спілкування, але і символом супротиву, визначаючи себе проти тиску національної ідентичності. Збереження та підтримка української мови є кроком у напрямку відстоювання культурних цінностей та незалежності.

РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ЗРОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПІВДНЯ І СХОДУ

2.1 Русифікаційна мовна політика Радянського Союзу

Після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року мешканці регіонів, яких прийшли «освободжати», ненавидять «руський мир», відмовляються від всього спільного з росією і намагаються переходити говорити українською мовою. Зміна мовного коду потребує немалих зусиль і російськомовні українці задають собі питання: «чому так склалося, що більшість російськомовних людей живе саме на Сході і Півдні країни і чому вони не говорять українською?»

Відповіді на ці питання потребують детального їх перегляду в світлі фактів попередніх років і навіть століть.

Спроби знищення української нації, її історії, мови і культури почались ще на початку XVII ст. після приходу на царський престол у Московії нової династії Романових. Страшний геноцид українського народу продовжив Петро I. Його дії відзначались особливою жорстокістю, «рубуючи вікно в Європу», він винищив сотні тисяч запорозьких козаків, яких гнали бездоріжжям, лісами й болотами до Петербургу, де вони склали свої голови. Потім у 1775 році Катерина II знищила Запорозьку Січ і гетьманство, а на їхнє місце посадила московських генерал-губернаторів. Щоб знищити пам'ять українців про Січ, згідно її наказу були зруйновані всі свідчення української культури: храми, бібліотеки, пам'ятки історії були розгромлені і знищені. А в 1863 році сумнозвісний Валуєвський декрет оголосив, що української мови «не існує» бо вона є лише діалектом російської.

Московська імперія завжди панічно боялася пробудження української культури, мови, національної свідомості, а тим більше елементів самостійності, й усе, що з нею пов'язувалося, знищувалося, ще не народившись.

В XIX ст. мовна ситуація в губерніях, де проживали українці, була немононаціональною і єдиною. Тільки селяни і козаки природньо говорили українською мовою, так звана «еліта» користувалася у спілкуванні на службі кількома мовами: російською, французькою і польською, а українська у одній частині українців обмежувалася лише домашнім ужитком, а у іншій частині не відчували або не розуміли важливості національної мови і не бачили у ній перспективи для свого майбутнього.

Росія завжди забороняла українську мову. Ухвалення Валуєвського циркуляра (1863) спричинив страх влади перед українським національним рухом і наростанням польських повстань. Вони боялись таких самих маніфестацій з боку українців. Російська імперія зупинила цілий значний етап розвитку українського літературного слова: творчість Л.І. Глібова, Є.П. Гребінки, Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, І.П. Котляревського і Т.Г. Шевченка. Впродовж 1874 – 1876 рр. За цей період було надруковано лише 63 україномовні книжки. Цензурні органи сприймали літературну діяльність українофілів не як природний процес, а як спробу відокремлення від великоросійської літератури, що розглядалося як порушення державної єдності. Таким чином, Ємський указ був введений як заходи, що мали на меті ще суворіше регулювати літературну діяльність, порівняно з Валуєвським розпорядженням. «...згідно із цим указом були заборонені сфери, де українська мова ще могла існувати як літературна, зокрема: в художніх і музичних творах, у перекладах з інших мов, на сцені...дозволялося використовувати українську мову у виданні документів як історичних пам'яток, проте на основі російського правопису, який практично не можна було виконати, з огляду на невідповідність звуків і літер обох мов» [13. с.29]. Цей своєрідний правопис дістав жартівливо - зневажливу назву: ярижка. До створення кулішівки ярижку змушені були використовувати багато українських письменників [72].

Валуєвський циркуляр та Ємський указ (1876) – це ще невелика частина знущань над українцями і їх мовою. Московія відзначалась

особливою безжальністю : знищували книги, забороняли книгодрукування, церковні служби, навчання українською. Ці процеси розпочалися ще у XVII ст. і охопили практично всю територію сучасного лівобережжя України, але найбільш постраждали східні території країни.

Московська імперія протягом віків прагнули знищити, розчленувати, русифікувати українське населення, забравши з їх пам'яті такі важливі поняття, як нація, мова, культура, державність, а тим більше незалежність.

Прийшовши до влади, Й. Сталін продовжував нищити український народ.

Основним завданням, кінцевою метою російської, і особливо радянської, імперії протягом трьохсотрічного її панування в Україні було знищення українців як нації шляхом депортації , штучних голодоморів, різноманітних репресій та інших кривавих методів, а на їх місце планувалось заселення росіян, додержуючись гасла: «Не было, нет и быть не может никакой Украины».

Радянський уряд продовжував політику російських монархів у питаннях ліквідації українського населення. Під «советами» безжалісно знищувалась вся українська інтелігенція. Понад 80 % науковців, учителів, інженерів, лікарів, письменників тощо було розстріляно або вислано в табори. Лише за п'ять років (1933-1938) з 223 зниклих письменників 7 померли своєю смертю, а тих, котрих не розстріляли і не відправили у табори, комуністи жорстоко переслідували, а їхні твори весь час забороняли або знищували.

О. Довженко писав у щоденнику : «Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі. Коли немає ненависті принципової , і зневаги нема, і недоброчливості ні до одного народу в світі, ні до його долі , ні до його щастя , ні гідності чи добробуту, – невже любов до свого народу є націоналізм? В чім його злочин? Які нелюди придумали отес от знущання над життям людським?» [25. с.30]

У серпні 1932 року було впроваджено новий репресивний закон про охорону державного майна, імплементований під виглядом боротьби із крадіжками колгоспного і кооперативного майна селян. За порушення цього закону українцям загрожували суворі покарання, такі як розстріл і конфіскація майна або 10 років у концтаборі. Амністія не застосовувалася до засуджених за цим законом. Цей закон отримав назву «закон про п'ять колосків», оскільки його визначення включало навіть невеликі порушення, такі як взяття кількох колосків пшениці на колгоспному полі.

Штучний голод, який спричинила радянська влада був геноцидом українців. Земля в Україні завжди була родюча і сита, але селянам ставилися такі неосяжні плани збору врожаю, що вони були просто не в змозі їх виконати. В той час коли мільйони українців помирали від голоду, Москва масово експортувало зерно за кордон.

Скорочення населення в 1932-1933 році становило в Україні понад 3,5 млн. людей. Найбільше українців загинули у сучасних Харківській, Київській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Дніпропетровській, Запорізькій, Житомирській, Вінницькій, Чернігівській і Одеській областях.

Області України, міста, села і сам кордон УРСР були закриті і оточені військовими. Населення не випускали з України до інших регіонів СРСР, а також з сіл у міста України. Протягом двох довгих років тривав Голодомор українців і його схвалювали в Москві. Цей Геноцид був створено саме проти українців і його можна порівняти за масштабом злочину з фашистськими газовими камерами.

Існування самоідентичної вільної України ніколи не подобалось імперській Росії. Україна була іншою, завжди чинила спротив і була небезпечною для Московії. Політика Росії направлена на асиміляцію українців зазнала краху. Бо сільське населення України берегло, як святиню, свої ознаки ідентичності і перш за все – мову.

Але загроза від України весь час бентежила радянську владу і 22 червня 1944 року вийшов відомий наказ № 0078/42: «Выслать в отдаленные края Союза ССР всех украинцев» [90. с.54]. Його підписали Г.Жуков і Л.Берія. Тільки величність нашого українського народу не дала завершити наказ і він був виконаний тільки частково. Але масового вивезення і винищення українців і не могло бути, тому що радянський союз не міг чинити свої дії проти майже чверті українського населення, яке мешкало на Заході України, на той час за кордонами СРСР.

Вислів Хрущева на XX з'їзді КПРС: «Украинцы избежали этой участи потому, что их слишком много и некуда было высылать. А то он (Сталин) бы их выселил» [90. 55 с.] також свідчить про те, що ненависна політика радянського союзу проти України продовжувалась.

2. 2. Масове переселення до України росіян після Голодомору 1932-1933 років.

Після створення Голодомору у спустошені голодом українські землі на Сході України московська тоталітарна влада спрямувала переселенців з Росії. 25 жовтня 1933 року вийшла секретна постанова Ради народних комісарів СРСР «Про переселення 21 тисячі сімей колгоспників» [69]. Згідно неї до Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Запорізької, Харківської мали бути переселені колгоспники з Росії, а до Одеської, Миколаївської та Херсонської областей – із Білорусі та Росії. Протягом 1933 року з Росії на Схід і Південь України було відправлено понад 329 ешелонів, які містили понад 117 тис. осіб. «Переселенцям, які прибували у вимерлі від голоду села на Сході і Півдні країни, надавали значні пільги: з них знімали всі недоїмки зі сплати податків, їх звільняли від сплати сільгоспподатку на три роки, рік вони могли не постачати державі молоко та м'ясо, кожна родина безкоштовно отримувала будинок і садibu, ремонт яких до їх переселення мали забезпечити місцеві колгоспи. Тим, у кого не

було корови, її надавали безкоштовно, а на кожні дві-три родини - давали коня» [42].

Ці умови були відмінні від тих, в яких опинилися ті, хто вижив після Голодомору в Україні, твердить Н. Лапчинська:

«Переселенці були поставлені у значно кращі умови, ніж те місцеве населення, що залишилося після Голодомору. Люди два роки страждали від недоїдання, останні дев'ять місяців просто вмирили від голоду. Але їм не тільки не надавали допомоги, їх зобов'язували відремонтувати хати померлих для приїжджих. Крім того, вони мали виділити із вирощеного врожаю стільки зерна, скільки переселенці залишили у себе в коморах вдома. Навіть, згідно з документами, забезпечити столами і табуретками. Крім того, документи свідчать, що будинки, у яких вже оселилися переселенці, не могли повернути їхнім власникам, яким вдалося втекти від голоду у 1932 році і які поверталися додому у 1933-му»[56].

Щоб оцінити обсяги переселення, важливо проаналізувати фрагмент листа Л. Кагановича від 2 жовтня 1932 року, де він пояснює перед Й. Сталіним «повільний» темп заселення в наслідок геноциду на південній частині України: «Ви запитували, яке оперативне завдання ми дали Переселенчому комітету на 1933 рік. Ми йому в кінці серпня дали завдання переселити на Україну (в степ) 15-20 тисяч сімейств. Ми вважаємо, що за ці три місяці 1933 року, які залишились він більше не подужає»[48].

Переселенців мали «вербувати» у чітко визначених регіонах: Західній (Смоленській) області – 7500, Центрально-Чорноземній – 4500, Іванівській – 4500, Горьковському краї – 2500. Своєрідним були і напрямки переселення. Так в Донецьку область могли переселятися лише вихідці із глибинних районів Росії (Іванівської області), Дніпропетровську – із Західної (Смоленської), Одеську – із Горьковської (Нижньогородської), Харківську – Центрально-Чорноземної (зрозуміло, що не з українських південних районів цієї області, також охоплених голодом) [42].

У спеціальному повідомленні представника ДПУ (попередника КДБ) в Центрально-Чорноземній області С. Дукельського від 31 грудня 1933 року згадувалося про високі темпи виконання завдань, поставлених Сталіним і Кагановичем: «27 грудня 1933 відправлено останній ешелон переселенців на Україну. Всього відправлено 80 ешелонів із 3488 вагонів. В ешелонах 4800 господарств [передбачалось 4500] з загальною кількістю 25958 душ. Найближчим часом вишлемо спецзведення про хід підготовки до відправлення в кількості 3000 господарств [до 17 тисяч осіб] наступної партії переселенців...» [48].

Протягом десятиріччя (1927-1936) на Донбас прибуло понад 1,34 мільйона осіб з-за кордону, що перевищує кількість тих, хто покинув регіон [90]. Цей період характеризується швидким наростанням чисельності населення, що мігрувало з інших регіонів України, особливо росіянами.

Одночасно з заселенням росіян здійснювалися систематичні насильні депортації українців та кримських татарів. В 30 –х роках ХХ ст. найбільше постраждали українці зі східних територій України. Тоді чинилися так звані «куркульські висилки». Постанова Політбюро ВКП(б) наказувала: безоплатно забрати землю і майно у селян, 60 тисяч куркулів заслати до концтаборів. Українців відсиляли вглиб Росії, виселяючи із домівок всіх членів родини і відбираючи все їхнє майно. В тридцяті роки було депортовано десять мільйонів заможних українців на Колиму, 8 млн. загинули від знущань, голоду і холоду.

Під час Другої світової війни українців саме зі Сходу України відправляли в Німеччину на примусові роботи. Їх називали «остарбайтерами» (з нім. die Ostarbeiteren – «східні робітники»). Перший ешелон із 1117 «остарбайтерами» відправився з харківського вокзалу в січні 1942 року. Протягом трьох років до Німеччини було депортовано понад від 3 мільйонів українців [56].

Метою всіх цих радянських депортацій була асиміляція нашої нації і повне знищення української ідентичності. Московська імперія і радянська влада не тільки забороняла українську мову, а ще і робила все, щоб російська стала більш престижною і українці обирали саме її. Про це свідчать такі накази:

1970– Наказ Міністерства освіти СРСР про написання й захист усіх дисертацій лише російською мовою [57. с.75].

1978 – Постанова ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення й викладення російської мови в союзних республіках» («Брежнєвський циркуляр») і «Про вдосконалення вивчення російської мови в українських школах» [57. с.77].

1983 – Постанова ЦК КПРС «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік». (Андроповський указ») [57. с.78].

1989 – Верховна Рада Радянського Союзу при Горбачові прийняла Закон про мови народів Радянського Союзу, яким за російською мовою закріплювався статус офіційної на всій території СРСР. Цим законом Москва хотіла перекрити дію Закону про мови в УРСР, який за українською мовою закріплював статус державної [57. с.79].

В університетах навчали російською мовою, вона була начебто престижною і вважалася мовою міської інтелігенції. Люди з маленьких міст і сіл свідомо відмовлялися від української, щоб їм було легше просуватися кар'єрною драбиною і бути «своїм» у місті.

Під час війни 2022-2023 року росія продовжує вести свою асимілятивну політику на тимчасово окупованих нею територіях. Перш за все рашисти знищують все українське: пам'ятки історії, українськомовні вивіски, нищать шкільні підручники, вилучають українськомовні книжки. Масово переселяють до окупованих територій росіян з бідних та віддалених регіонів росії, а українців звідти примусово везуть до рф. Вони скоюють воєнні злочини і злочини проти людяності , і за ці знущання

проти нашого народу їх нація буде відповідати роками або навіть століттями.

2.3 Мовна політика України з початку незалежності

Не припинилась русифікація і зі здобуттям Україною незалежності в 1991 році. З. Куньч відокремила три періоди в історії незалежної України, які можна зіставити з наростанням агресії в діях московських державних структур:

1) латентний (1991–2014 рік), який виявляв себе в гібридних «м'яких» атаках на українську мову, з одного боку, та в інертній реакції українського суспільства і державних інституцій – з іншого;

2) активний (2014-23.02.2022), суть якого в «пробудженні» значної частини громадянського суспільства до усвідомлення ролі державної мови в утвердженні незалежної держави й активізації законодавчої та виконавчої влади щодо утвердження державного статусу української мови;

3) інтенсивний (24.02.2022 – донині), прояв якого вбачаємо в активній громадянській позиції українського суспільства щодо державотворчої ролі української мови та адекватній реакції державних інституцій [54].

Здобувши незалежність Україна проголосила державність української мови, але статус її був рівний з російською. Почалось повільне поширення української мови в офіційний простір. Ухвалювались різні програми з метою «зміцнення статусу української мови як державної», проте жодна з них не була виконана.

Мовна політика незалежної України – це постійна боротьба між національними політичними силами і росіянізованими. Протягом 32 років незалежності України мовне питання є найгострішим. І ця гострота спровокована потужною політикою росіян, яку вони вели ще з XVI століття. А.Биченко зазначив: «Мовне питання ніколи не входило навіть до першої десятки найболючіших проблем, що турбують українців, при цьому

в дискурсі політичних баталій воно є найгострішим і найбільше мусується» [65].

Ухвалений ще за період Радянського Союзу закон «Про мови в Українській РСР» [39] у 1989 році залишався чинним до 2012 року. У преамбулі зазначено, що українській мові надано статус державної, але російська – це міжнародна мова Союзу, а тому УРСР має не перешкоджати вільному використанню нею. Тому у всіх сферах життя суспільства, особливо на Сході і Півдні нашої країни переважала російська мова.

Перший президент Л. Кравчук почав здійснювати освітню політику в напрямку українізації. Кількість україномовних шкіл значно побільшало, але на Сході і Півдні України суспільство, яке розкачували «на мовному питанні» політичні русифіковані сили, чинило опір і розцінювало це як примусову українізацію, що не дало змогу зробити все задумане тією владою. Мовне законодавство і мовна політика не змінились, а освітній простір залишився двомовним: українським і російським. У 1994 році на дострокових виборах переміг Леонід Кучма. Як відзначає Ю.Бестерс - Дільгер саме він почав зловживати гаслом про захист російської мови і надання їй статусу офіційної: «Кучма одночасно сигналізував повернення до ідеї «одна нація – дві мови», яку сьогодні невідповідно в модифікованій формі «дві мови – один народ» можна побачити у програмі Партії регіонів» [11].

Але цього пункту своєї політичної програми Л.Кучма не здійснив, навпроти в 1996 році була прийнята Конституція України, де у 10 ст. українська мова проголошена державною, але реальних пунктів щодо захисту мови не з'явилися. У 1999 році Л.Кучма знов почав робити передвиборчі обіцянки щодо впровадження російської мови як другої офіційної, і ним було надано дозволу складати іспити до ВНЗ російською мовою.

У 2003 році була ратифікована Європейська хартія регіональних мов і мов меншин, яка ще більше розбалансувала мовну ситуацію в Україні.

Цілі цієї Хартії зазначив Білл Баурінг:

а) термін «регіональної мови або мови меншин» означає мови, які:

- традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави.

- відрізняються від офіційної мови цієї держави.

б) термін «територія, на якій використовується регіональна мова або мова меншини» означає географічну місцевість, де така мова є засобом спілкування певної кількості осіб.

в) термін «нетериторіальні мови» означає мови, якими користуються громадяни держави і які відрізняються від мови, що використовуються рештою населення держави [12].

Ставлення держави до інших мов і культур було досить лояльне, але особливого статусу у росіян не було, до них ставилися також як і до будь-якої меншини, що викликало масове невдоволення на Сході та Півдні України. Цим одразу ж радо скористалися проросійські партії і як зазначає В.Кулик : «Поєднуючи критику економічної політики Києва з тавруванням гаданої дискримінації російськомовних громадян, ці сили мобілізували населення на переважно російськомовних сході і півдні під гаслами «відновлення розірваних зв'язків» із Росією та іншими республіками колишнього СРСР і піднесення російської мови до статусу офіційної, що його вони бачили лише трішки нижчим за статус української. На регіональному рівні цей статус було проголошено в кількох східних і південних областях, але їхні еліти вимагали такого статусу в усій державі, розглядаючи його як символічну демонстрацію рівності носіїв обох мов та законодавчий бар'єр проти українізації [8. с. 17].

Аналізуючи законодавче поле української мови цього періоду І.Фаріон зазначає, що «галузеві закони першої половини 90-х років аж ніяк не посилюють державного статусу української мови, позаяк закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (від

16 листопада 1992 р.), «Про інформаційні агентства» (від 28 лютого 1995 року), «Про звернення громадян» (від 2 жовтня 1996 р.) прописують російсько-український білінгвізм, ховаючись за терміном-маревом «інші мови» або ж пропонують «мову, прийнятну для сторін» [84].

За президентства В. Ющенко (2005-2010) мовний закон Радянського союзу продовжував діяти. Європейська хартія регіональних мов і меншин набрала чинності в 2006 році і одразу міські ради Сходу і Півдня України вимагали про визнання російської мови як регіональної. Суспільству постійно нав'язували думку про україномовний захід і російськомовний схід і цим мовним питанням намагались розколоти Україну на дві частини.

Із 1991 по 2014 рік з метою деморалізації та духовного виродження населення, особливо молоді, ментально спрямоване в радянське минуле керівництво України дозволяє росії поширювати тисячі книг, демонструвати сотні кінострічок, які проповідують насильство, злочинність, ненависть. Зелене світло дано масштабній експансії низькоякісної продукції з росії в той час, коли національне українське книговидання, кіно, музеї знаходяться в стані ганебного занепаду без грошей і без підтримки з боку держави. Без будь-якої перешкоди росія завалює Україну шовіністичними виданнями, телепрограмами , антиукраїнською пропагандою [57].

У 2010 році з приходом Януковича на президенство скасовується рішення про обов'язковість складання випускних тестів державною мовою. Підтримки і захисту української мови взагалі не відбувалося, а навпаки влада намагалась закріпити статус двомовності і зробити російську мову офіційною. У 2010 році до Верховної Ради України був подано законопроект «Про мови в Україні» де хотіли затвердити модель регулювання мовної ситуації у державі і проголосити «українсько-російську двомовність, що склалася історично, важливим надбанням Українського народу, потужним чинником консолідації багатонаціонального українського суспільства» [20] визвала гостру

реакцію суспільства. Мовний майдан тривав кілька місяців з вимогою не розглядати цей законопроект і в 2011 році цей документ було знято з розгляду, щоб не поглиблювати мовний розкол держави.

Натомість 31 липня 2012 року був підписаний мовний закон «Про основи державної політики», яким відкривається, як зазначає Р. Сушко, нова більш потужна хвиля русифікації України і який загрожує значним звуженням сфери використання української мови в ключових сферах життя в більшості регіонів України [57. с. 36], а саме на Сході і Півдні. Завдяки цьому закону 9 регіонів України одразу визнали регіональною мовою: російську. Хронологія цих дій :

- Статус регіональної російській мові першими надали Одеська міська і обласна рада (відповідно 13 та 15 серпня 2012 року).

- 14 серпня 2012 року російську мову регіональною визнала Луганська міська рада.

- Верховна Рада Криму 15 серпня 2012 року дозволила місцевій владі застосовувати мовний закон. Зокрема, доручено до 10 жовтня 2012 року підготувати й ввести на розгляд кримського парламенту пропозиції щодо реалізації в регіоні мовного закону. Цим вже скористалася Севастопольська обласна рада, що на позачерговій сесії 16 серпня 2012 року прийняла рішення, за яким російська мова в місті отримала статус регіональної.

- 16 серпня 2012 року таке ж рішення ухвалили Первомайська міська рада (Луганська область), а також Донецька та Запорізька обласна рада.

- Вже 17 серпня 2012 року статус регіональної російській мові надала Луганська обласна рада. Цього самого дня аналогічні рішення ухвалили облради Херсонщини та Дніпропетровщини.

- 18 серпня 2012 року Ізмаїльська міська рада закріпили за російською мовою регіональний статус, при цьому відмовившись розглядати питання про надання болгарській мові регіонального статусу на рівні з російською.

- 20 серпня 2012 року російській статус регіональної надала Харківська міська рада.

- 21 серпня 2012 року депутати Ялтинської міськради дали старт початку реалізації на території міста положень мовного закону. Протягом 3 місяців міськвиконком повинен внести на розгляд сесії проект рішення про заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин на території Ялти.

- Цього самого дня Миколаївська міська рада та Херсонська міська рада надали російській мові статус регіональної.

- 22 серпня 2012 року Краматорська міськрада підтримала рішення Донецької облради щодо використання російської мови як регіональної. Однак, згідно з рішенням міськради, у діловодстві як і раніше буде використовуватися – українська [87].

Того ж року міністр освіти Д. Табачник на зустрічі з вчителями відніс українську мову до розряду непотрібних мов. [57. с. 85] А у квітні 2014 р. Голова ВР України О. Турчинов і Прем'єр-міністр А. Яценюк виступили зі спільною заявою про «закріплення спеціального статусу для російської мови і захист цієї мови» [76].

Усі ці заходи стали підґрунтям для початку гібридної війни. Вони стали говорити про Схід і Південь України як «ущемленіє» російськомовних, забувши про те що мовна ситуація регіону зобов'язана століттями русифікації Московії.

С. Оснач, досліджуючи мовний складник гібридної війни, слушно констатує: «З початком російської збройної агресії та окупації українських територій стало очевидно, що сусідня росія – це ворог України, а не дружня країна-партнер, як багато хто вважав раніше. Цей ворог не з'явився раптом нізвідки, а роками системно працював проти України: ставив ключові посади в Україні своїх агентів впливу, підривав українську економіку, розвалював військо, підпорядковував собі український бізнес та інформаційні канали, сів серед українців розбрат. Особливих зусиль росія

доклала до інспірації в Україні «мовного конфлікту», яким дуже ефективно скористалася» [54].

В активному періоді російської агресії, українці почали усвідомлювати роль державної мови в утвердженні країни. Статус української мови потрапляють у безпековий дискурс і закріплюється в нових законодавчих актах. Суспільні функції української мови звільняються від ідеологічного впливу і розширюються.

А 28 лютого 2018 року визнання «Закону про засади державної мовної політики» 2012 р. визнали неконституційним.

25 квітня 2019 року президент П. Порошенко підписав Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [33]. Як аналізує О.В. Чуєшкова: Перша стаття Закону говорить про те, що єдиною державною і офіційною мовою в Україні є українська мова. Статус української мови як єдиної державної передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим Законом. Відповідно до другої статті, яка регламентує сферу дії Закону, цей Закон регулює функціонування і застосування української мови як державної у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України. Дія цього Закону не поширюється на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів [86].

М. Княжицький влучно зауважив: «... без якісного закону, без якісного об'єднання українців, які поважають себе, свою мову і свою культуру, ми ніколи не побудуємо сильну державу. Українська мова об'єднує, а не роз'єднує. Наш закон об'єднав усе суспільство. Тому будь-які соціологічні дослідження скажуть вам, що більшість українців закон підтримує. Навіть якщо ті українці не дуже добре знають українську мову. Саме для таких закон передбачає програму з підтримки української мови і курси навчання»[45].

Також в Україні було створено посаду уповноваженого із захисту української мови і з 1 вересня 2020 року, відповідно до Закону «Про освіту» [37], в усіх російськомовних школах України вчителі почали викладати виключно українською мовою, що було дуже важливим перш за все для українців Сходу і Півдня України.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року пробудило в українського населення національну самосвідомість. Багато українців зрозуміли, що мова – це головний чинник ідентичності. Люди налаштовані проти всього російського і це дає поштовх до поширення української мови відповідно до бажання громадян у кожній сфері України. Розширення суспільних функцій української мови йде великими кроками: очищується від російської інформаційний простір, з'являється національний музичний продукт, ведення теле- і радіо передач - тільки державною мовою, запроваджується дозвільний порядок введення щодо видань російською мовою, що ввозяться з інших країн, для контролю відповідності видань вимогам законодавства та перевірки на наявність антиукраїнської пропаганди.

Інституційна підтримка статусу і функцій української мови як єдиної державної під час війни стає передумовою її розвитку як повнотериторіального коду.

Після повномасштабного вторгнення 24 лютого мовну політику України можна вважати потужною і вона стрімко підтримується державою.

Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремінь, під час засідання Комітету Верховної Ради України (ВР України) з питань гуманітарної та інформаційної політики, закликав парламент посилити контроль над процесом упровадження державної Програми сприяння опануванню української мови і вжити тих заходів, за які держава несе «пряму відповідальність в контексті утвердження української мови як мови єдиної державної і як мови, якою хочуть спілкуватися мільйони в

уському світі». Він подякував народним депутатам за особливу увагу до мовних питань. «Мовна політика потребує значних і суттєвих коригувань та відповідно належної підтримки», — наголосив Т. Кремень під час заходу. [16]. За його словами, у наш час держава відводить достатньо фінансових ресурсів для ефективної діяльності інституції мовного омбудсмена. Він також вказав, що наразі активно обговорюється відновлення використання української мови на деокупованих територіях. Крім того, закликав припинити практику українсько-російської двомовності в ефірах та нагадав про рішення Конституційного Суду України від 2021 року, в якому визначено, що «застосування режиму двомовності в публічному просторі шляхом змішування української мови з будь-якою іншою, зокрема коли телевізійне мовлення або радіомовлення у звуковій формі здійснюється одночасно двома мовами – українською та іншою, що не тільки становить порушення права громадянина України на одержання інформації державною мовою, а й спричиняє зовнішнє звуження простору вживання української мови, підриває зсередини саму її систему, спотворює її структуру, створює ґрунт для її внутрішнього розкладу, зумовлюючи її занепад» [40].

Завдяки державній підтримці кіноіндустрії за останні роки вдалося створити «портрет українського національного кіно. «Україна і раніше отримувала нагороди на фестивалях, але це були поодинокі випадки. А зараз кожен фестиваль чекає на українські картини, на нових українських режисерів. Тож ще до повномасштабного вторгнення з'явився портрет нового українського національного кіно», - зазначив О. Санін [83]. Своєю чергою генеральний директор Одеського міжнародного кінофестивалю Анна Мачух наголосила: « що програма державного фінансування кіно була однією з найбільших у Європі, і завдяки цьому Україна зараз має якісні фільми» [83].

У більшості європейських країн з'явилися аудіоекскурсії українською, що дуже важливо для поширення нашої мови в інших країнах. «Українська

звучить у світі особливо – як мова спротиву та стійкості. Як мова людяності – на протипагу агресії. І як мова культури – на протипагу сучасному варварству»[68], – наголосила Олена Зеленська.

Після століть русифікації необхідна потужна мовна політика, щоб нарешті зрушити мовну ситуацію в Україні і поширити державну мову не тільки по всій її території, а і за її межами. Мовне питання завжди було дуже гострим і суто політичним. Постійне намагання проросійських сил закріпити російську як офіційну викликало обурення і протест у суспільства. Протягом останніх років незалежності України були прийняті закони, які зміцнили статус державної мови, закріпили її в усіх публічних сферах життя і через повномасштабну війну мовна ситуація в Україні стає єдиною, щоб більше ніщо не змогло її розколоти. Вже під час повномасштабної війни 16 липня 2022 року набрали чинності частина друга та шоста статті 27 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [33]. А 31 березня 2023 року відповідно до норм статті 40 Закону України «Про медіа». [35] В освітньому процесі застосування української мови є теж обов'язковим. Відповідно до законів України “Про освіту” [37], “Про повну загальну середню освіту”[38] та “Про забезпечення функціонування української мови як державної” [33] мовою освітнього процесу та надання всіх освітніх послуг є державна мова. «Освітняни мають відчувати відповідальність за утвердження української мови як державної», — зазначив Т. Кремень [50].

До 2020 року на Сході і Півдні України ще були російськомовні школи, але згідно Закону вони стали виключно україномовними і всі предмети викладаються виключно українською. А після початку воєнних дій 2022 року школи і вищі заклади освіти повністю відмовляються від «прихованої диглосії». Бо, як влучно зазначив Т.Кремень: «в умовах війни українська мова відіграє важливу роль і значення. Вона стала мірилом «свій і чужий», вона показала ставлення громадян до російського окупанта і тому мова тут відіграє базову цінність і роль. Тому українська у нас

гарантована в освіті і можна сказати, що української стало більше в школі, в університетському середовищі, серед молоді, і відзеркаленням того є соціальні мережі, є інтернет-представництва, є навіть спілкування на вулиці. Хоча приватна сфера, так само як спілкування у церкві, вдома, вона може буди будь-якою іншою мовою. Але там де законом гарантує обов'язковість української – вона має бути» [51].

Після століть політики зросійщення нашої нації та спроб закріпити російську як офіційну мовне питання в Україні більш політичне ніж соціальне. І «Збереження й розвиток української мови є запорукою збереження української держави і на її захист повинні бути спрямовані охоронні дії держави, оскільки людина виступає конкретно-історичною і національно-культурною індивідуальністю, є носієм мови, а отже – і носієм духовної культури нації» [19, с.19]. Повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року об'єднало українців, вони зрозуміли чинники своєї ідентичності, серед яких головний - українська мова. Тому, тільки послідовна і правильна мовна політика може безповоротно зміцнити престижний і задекларований державний статус української мови в усіх сферах суспільного життя по всій території нашої країни. Українська мова є другою за кількістю носіїв серед слов'янських мов і потребує підтримки з боку держави, що ще раз підтверджує гостру необхідність ефективної мовної політики». [19, с.17] Державні мовні курси, україномовний медійний простір, лагідна українізація і законодавча база ухвалених законів і рішень, яка буде підтримуватись юридичною відповідальністю за їх порушення – стане фундаментальною основою для поширення і розвитку української мови і культури.

Як влучно висловився Іван Огієнко, «...в мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ як національність» [66. с. 239 – 240].

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ НА СХОДІ І ПІВДНІ УКРАЇНИ ПІСЛЯ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

3.1 Сучасні напрями українізації на Півдні і Сході України. Вплив комунікації у соцмережах на поширення української мови

Найбільшою проблемою у розвитку і функціонуванні державної мови на Півдні і Сході України було змінити ставлення російськомовних людей до державної мови. Уряд країни в 2021 році навіть схвалив програму розвитку української мови на 9 років, із 2022 по 2030, але російська агресія прискорила цей процес і різко змінила ставлення українців до державної мови. Більшість російськомовних українців переходять на українську мову і лагідна політика українізації допоможе змінити їм мовну практику і затвердити її функціонування в їхньому житті.

Засобами, які обов'язково вплинуть на поширення української мови серед населення України, є :

- видання книг українських письменників, переклад українською світових авторів,
- україномовний культурний продукт на телебаченні, у кіно- та відемережі,
- безкоштовні курси української мови,
- обов'язкове використання державної мови у сфері послуг, у державних закладах освіти і місцевого самоврядування.

Але важливими в сучасному світі засобами комунікації з людьми є соціальні мережі. Три мільярди людей у всьому світі (близько 40% населення) користуються соцмережами, а українська аудиторія в 2022 році перевищила 26 мільйонів людей. Згідно із статистикою кожна людина витрачає на соцмережі в середньому дві години щодня. Соцмережі - це не тільки місце для спілкування із друзями та знайомими. За їх допомогою

проводяться семінари і презентації, компанії роблять рекламу. Вони стали невід'ємною частиною життя більшості українців. За допомогою них ми отримуємо всю необхідну для нас інформацію і тому вплив соцмереж на людину безмежний і найсучасніший напрям українізації повинен відбуватися саме в цій сфері.

Окрім самосвідомості користувачів писати пости і спілкуватися українською, потрібна державна програма щодо поширення української мови в соцмережах.

Заборона спілкуватись і писати російською, якщо ти користувач соцмережі з аудиторією більш ніж 1000 підписників, була б дуже доречною для поширення української мови в нашій країні і за її межами.

Найбільш поширена в Україні за використанням соцмережа після 24 лютого 2022 року – це Телеграм. У світі телеграм займає друге місце за популярністю, а у Європі це перший додаток за завантаженням. За даними соціологічного опитування українці більш за все довіряють саме телеграм каналам і це їх перше джерело для отримання новин.

Соцмережі – це наша інформаційна і виховна зброя. Це основний, найшвидший і безкоштовний спосіб розповсюдження новин і комунікації. Саме за допомогою них ми виграли в лютому-квітні 2022 року інформаційну війну проти росії, коли кожен українець кричав і репостив жахливі злочини росіян.

Тому саме через соцмережі треба поширювати українську мову, створювати україномовні курси, розповідати громадянам про нашу історію, про наші традиції і про нашу українську культуру.

3.2 Соціолінгвістичне анкетування щодо поширення української мови протягом періоду воєнних дій в Україні

Щоб дати об'єктивну оцінку реального становища української мови на Сході та Півдні України, ми провели два соціолінгвістичних

дослідження в інтенсивний період російської агресії 17-18 березня 2023 року і 18-19 жовтня 2023 року.

Методом дослідження було анкетування, яке було зроблено шляхом надання анкети користувачам соціальної мережі «Інстаграм».

У першому опитуванні 17-18 березня 2023 року взяли участь 5297 людей зі Сходу і Півдня України.

Вік респондентів: до 18 років – 1% , 18-35 років – 26%, 35-55 років - 71%, 55 і більше – 2%.

Щоб зрозуміти мовну ситуацію на цей час в центральних та східних регіонах України, першим питанням, на яке відповідали респонденти, було таке: «Якою мовою ви розмовляли до початку широкомасштабного воєнного нападу росії на Україну?» Результати наданих користувачами відповідей на запропоновані в анкеті запитання розділилися таким чином (у % до загальної кількості опитуваних користувачів): українською мовою і суржилом – 51%, виключно російською мовою – 49%.

Можемо зазначити, що частка українськомовного населення південних та східних областей трохи більша ніж російськомовного населення, що засвідчує їхню зрілу національну свідомість. Але показники вживання російської мови свідчать про те, що люди й не говорили українською, що є наслідком русифікації в СРСР, коли російська мова була важливим засобом формування радянської ідеології.

Наступне питання мало за мету виявити, який відсоток населення свідомо перейшов на українську мову у спілкуванні та побуті після російського вторгнення 24 лютого 2022 року: «Якщо Ви розмовляли російською, чи перейшли Ви на українську мову?»

Рис. 1 Порівняння відповідей на запитання «Якщо Ви розмовляли російською, чи перейшли Ви на українську мову?»,%

Результати навіть перевищили наші очікування: Перейшла/ов – 50%, планую перейти – 15%, не перейшла/ов – 12%, намагався, але це важко – 23%. Можемо підсумувати, що 88 % респондентів розуміють важливість рідної мови. Рівень мовної самоідентифікації українців вагомо зростає. Українське суспільство мобілізувалось проти агресора. Особливо зацікавила категорія респондентів 23%, яким важко перейти на українську. Тому провели анкетування на запитання: «Що Вам саме заважає повністю перейти на українську мову?»

Респонденти відповіли так: «Я нею погано володію» – 50%, «не вважаю це за потрібне» – 8%, «мені не зручно» – 23%, «всі, навколо, говорять російською, не хочу виділятися» – 19%. Проаналізувавши відповіді, можемо стверджувати, що узагальнений показник рівня знань української мови населенням регіонів, які досліджували, можна вважати нижче середнього. Громадяни Сходу і Півдня України усвідомлюють потребу доброго володіння українською мовою.

Тому необхідним для дослідження було наступне питання «Що Вам, окрім своєї самосвідомості та бажання, може допомогти перейти на українську мову?»:

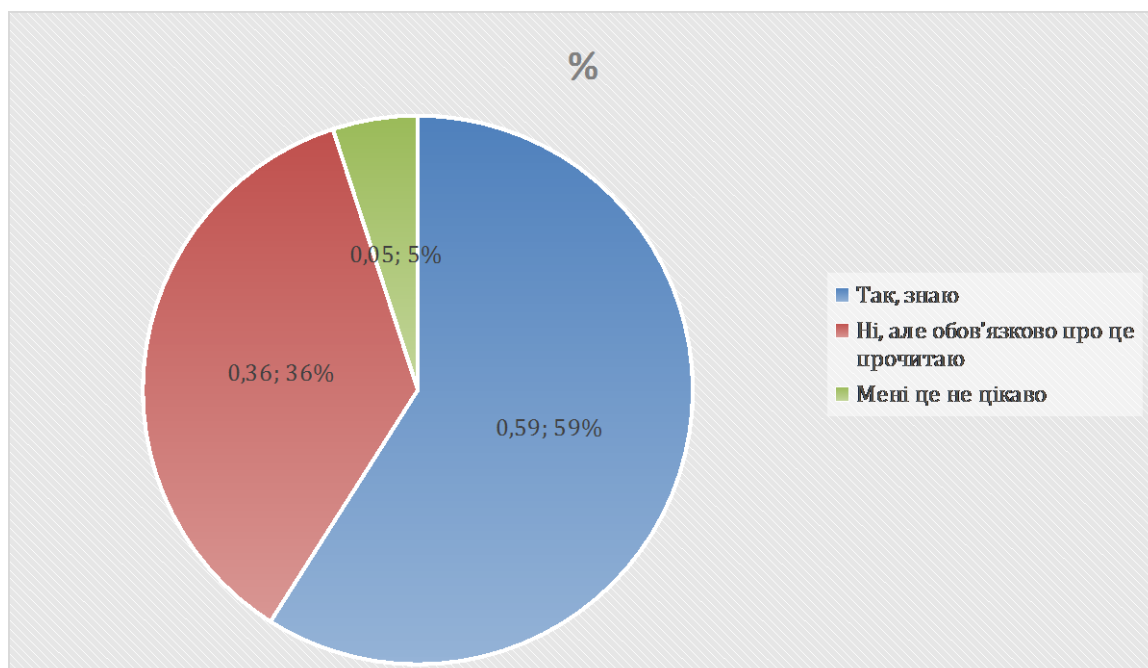
Рис.2 Порівняння відповідей на запитання питання «Що Вам, окрім своєї самосвідомості та бажання, може допомогти перейти на українську мову?», %

Так, 9 % респондентів зазначили, що їм можуть допомогти курси української мови, гроші на навчання потрібні лише 1%, мовна політика країни сприятиме 20% населення і більшість опитуваних відповіли, що їм допоможе українськомовне оточення – 70%.

Результати аналізу відповідей показали, що загалом 90% респондентів східних і південних регіонів країни хочуть змінити свій мовний код у власній комунікативній поведінці і чекають від влади оперативних заходів щодо сприяння розвитку державної мови в суспільстві. Вибір саме державної мови в неформальному спілкуванні у досліджуваних регіонах країни також вказує на зростання національної самосвідомості українців. На запитання «У повсякденному житті ви спілкуєтесь...» тільки українською мовою відповіли 48% , рівною мірою українською і російською мовою – 28%, у більшості ситуацій російською – 19% , тільки російською –5% респондентів.

Згідно із даними дослідження, російська агресія значно вплинула на статус української мови, на підвищення її престижу. На запитання «Чи вважаєте Ви, що розмовляти українською це «круто»?» – Так, «це круто» - відповіли 77% респондентів, круто, але якщо ти говориш без суржику – 18%, може й круто, але я говорю російською – 3%, мені, однаково – 2%. Також престижність української мови засвідчує і вибір інформації за мовою. На запитання «Якою мовою Ви дивитесь фільми, читаете книжки?» 78% опитаних надають перевагу українській мові, російській –19 %, іншій – 3 %.

Наступне запитання «Чи знаєте Ви історію української мови (заборони, боротьбу українців за її існування, знищення української інтелігенції)?» мало за мету підштовхнути респондентів задуматись про історію свого народу. «Народ, що не знає своєї історії, це народ сліпців» писав О. Довженко і, проаналізувавши відповіді, ми можемо підсумувати, що більшість українців зрозуміли нарешті ці слова. Так, «знаю» – відповіли 59%; ні, але обов'язково про це прочитаю –36 %; мені це не цікаво –5 %. Тобто абсолютна більшість – 95% опитуваних, готові вивчати історію своєї країни, ідентифікувати себе і відродити свою національну свідомість.

Рис.3 Порівняння відповідей на запитання питання «Чи знаєте Ви історію української мови (заборони, боротьбу українців за її існування, знищення української інтелігенції)?»

Аналізуючи відповіді на питання «Вам приємно читати, коли українці пишуть російською мовою в соцмережах?», отримали такі відповіді: неприємно читати –59%, мені байдуже –25 %, не читаю російський контент –16 %. Можна схарактеризувати ставлення респондентів до вживання російської мови українцями і зазначити, що 75 % респондентам не подобається чути російську мову в Україні.

Незважаючи на жахливі втрати, які щодня несе наш народ, віра в перемогу, віра в українську державу та її майбутнє у суспільства тільки зростає. Змінюється мовна самоідентифікація громадян та розширюється сфера використання української мови у всіх галузях. Так, на питання «Ви хотіли б, щоб Ваш діти (майбутні діти) говорили українською мовою?» 97 % опитуваних відповіли – «так, звісно», і лише 3 % респондентів відповіли «все одно».

Через 7 місяців після першого анкетування «Використання української мови на Сході та Півдні України у період воєнних дій» із

метою порівняння вживання українцями рідної мови було проведено повторне опитування, у якому взяли участь 4598 респондентів.

Вік анкетованих склав: до 18 років – 1% , 18-35 років – 46 %, 35-55 років - 51%, 55 і більше – 2%.

Опитування проводилось в соцмережі «Інстаграм» 18-19 жовтня 2023 року.

На перше питання – «Якщо ви раніше (до війни) розмовляли російською, чи перейшли ви на українську мову?»

Відповіді були такими:

- Так, повністю перейшов – 30%
- Ні, мені це не потрібно – 7%
- Намагався, але важко дається – 26%
- Як говорив суржиком, так і говорю – 37%

У порівнянні з попереднім анкетуванням у березні ми можемо спостерігати позитивну динаміку: спілкуються українською на 17% більше респондентів. А тих людей, що не бажають навіть починати вивчати українську, – на 5% стало менше. Українці свідомо переходять на українську і розуміють важливість функціонування української мови як державної.

На друге питання: «Чи знаєте ви історію української мови і культури (заборони, боротьба за виживання, знищення української інтелігенції тощо)?» ми отримали такі відповіді:

- Так, знаю - 55%
- Ні, але обов'язково прочитаю – 42%
- Ні, мені це не цікаво – 3%

Порівнюючи результати, можемо зазначити таке: більшість українців знає історію України і цікавиться нею – 97%, що на 3% більше, ніж під час попереднього оцінювання. Але можемо зазначити той факт, що майже половина опитуваних людей – 42% , недосконало володіють знаннями про

деякі історичні події і не знають, де знайти правдиву інформацію і яким саме джерелам можна довіряти.

З огляду на вищесказане, нам варто рекомендувати державним органам активніше популяризувати історію України серед населення: створювати навчальні телеграм-канали, знімати документальне кіно про знакові події історії України, залучати населення до відвідування історичних музеїв, класичних вистав у театрах тощо.

Відповіді на третє питання: «Якою мовою ви дивитесь фільми, читаєте книги?» були такі:

- Українською та іншими, окрім російської – 39%
- Тільки російською – 2%
- Рівною мірою українською і російською – 16%
- Більше українською, ніж російською – 43%

Можемо зазначити, що лише 2 відсотки опитуваних використовують виключно російськомовний контент. У порівнянні з анкетуванням березня 2023 року це на 17 відсотків менше. Це може свідчити тільки про правильну мовну політику нашої держави і непорушний патріотичний настрій українського суспільства через 1,5 року повномасштабної війни.

На четверте питання: «Як ви вважаєте, чи будуть у майбутньому всі українці говорити своєю рідною мовою – українською?» були надані такі відповіді:

- Так, це дуже важливо, але буде нескоро – 57%
- Ні, це нереально – 8%
- Так, якщо буде правильна мовна політика держави – 26%
- Вважаю, що хай кожен говорить, як він хоче – 9 %

Аналізуючи відповіді, можемо зазначити, що людей з низькою мовною свідомістю лише 17 відсотків. Це ті, хто вважає, що «це нереально» всім українцям говорити українською мовою, і ті, хто навіть не усвідомлює важливість єдиної української мови як головного чинника ідентичності нашої нації і захисту української держави. Решта опитуваних

(83 відсотки) – це свідомо і розумна частина нашого українського суспільства, яка розуміє, що неможливо вирішити мовне питання в нашій країні за короткий час, і для цього, окрім бажання людей, ще знадобляться багаторічні мовні державні програми і послідовна мовна політика лагідної українізації.

Заключним питанням другого анкетування було: «Чи хочете ви, щоб наше майбутнє покоління в повсякденному житті говорило тільки українською мовою?». Відповіді були такими:

- Так, хочу – 88%
- Хай всі говорять так, як вони хочуть – 5%
- Головне, яка людина, а не мова, якою вона розмовляє – 7%

Якщо порівнювати результати, то можемо зазначити, що в березні 97 відсотків людей відповіли на питання – «Так хочу», що на 9 відсотків більше, ніж в жовтні. Це може свідчити про те, що деякі люди не вважають за потрібне гостро вирішувати під час війни мовне питання.

Проаналізувавши відповіді двох анкетувань, ми можемо твердо і впевнено заявити, що війна безповоротно вплинула на мовне питання українського суспільства. Унікальна динаміка переходу з російської на українську є рекордною. Спроби росії завести «руський мир» в Україну спровокував протилежну і агресивну реакцію нашої нації; і все більше українців, які до початку російського вторгнення говорили російською, усвідомили свої чинники ідентичності і почали добровільно вчити мову і переходити на неї. Як влучно зауважив Т.Кремінь «...Мовна стійкість – важлива складова українського опору та ключ до нашої Перемоги. Що швидше це усвідомить кожен українець, то швидше повним провалом завершиться багатовікова війна росії проти України. Підлості, звірствам і злочинам москви – до Гааги...українська — це основа нашої національної ідентичності, національної безпеки, запорука нашого єднання і переможного майбутнього. Українська — мова нашої Перемоги» [51].

3.3 Вживання терміну «російськомовні українці»

Росія постійно впроваджувала в Україні свою пропаганду. Одним з наративів був такий: «Україна неоднорідна, що вона поділена на україномовні та російськомовні регіони» [52] і термін «російськомовні українці» був створений росіянами задля внутрішнього розколу нашої країни і нашої нації.

Конституційний суд 14 липня 2021 року визнав Закон України про мову. Російська мова там згадана серед низки багатьох мов національних меншин, і це зовсім не робить її винятковою щодо інших мов. Заступник Голови КСУ Сергій Головатий висловив своє ставлення до терміну «російськомовний українець». Він зазначає, що жодна наукова інституція юридично не визнає вислову «російськомовне населення» [44]. Цей термін увійшов в повсякденне вживання як суто політичне визначення, він не визнається жодною соціальною групою і не має жодних юридичних аспектів.

Адже в Україні через історичні обставини справді більшість людей використовують російську мову, але вони не є російськомовними громадянами, а людьми, які всього лише послуговуються російською мовою, тому ми спростовуємо і юридично доводимо, що словосполучення «російськомовні громадяни» – це не юридична категорія [44].

За словами І. Фаріон, термін «русскоязычное население» придумав колишній міністр закордонних справ Росії А.Козирев після розпаду СРСР, і насправді цей термін є оксюмороном, тобто суперечністю у визначенні. «Немає російськомовного українця. Є або москаль, або українець. Або росіянин, або українець. Перестаньте вимахуватись, вивчіть мову!» [88].

С. Стефанко у своїй статті вважає, що «російськомовні» - це новий тип людини, яка є складовою радянського населення, і розділяє українців, що спілкуються російською мовою, на три категорії:

-головна частина, (ядра російськомовних), - етнічні росіяни;

- люди, які формально належать до «різних національностей», але фактично повністю зрусифікувалися;

- місцеві аборигени-українці, (існували у всі часи і при австрійцях, і при поляках, і при росіянах), що бажають «примазатися» до панівної нації і готові заради цього зректися хоч рідної матері [80].

Журналіст А. Мухарський стверджує, що термін «російськомовний українець» – це термін-ілюзія, який асоціюється з «руським миром» і він тільки легалізує використання російської мови на території нашої країни. Він вважає, що правильним буде називати українців, які спілкуються російською мовою – «зросійщені українці»: «... уживання терміну «зросійщений українець» буде термінологічно правильним, оскільки чітко визначає ментальний стан багатьох українців, котрі знайшли в собі сили постати проти російської агресії фізично, але ще й досі не спромоглися здолати Росію в собі. Бо перемога над власною духовною лінню, звичками, соціальними та поведінковими штампами – найскладніша », – зазначив Мухарський у своїй книжці [64].

Ми вирішили дослідити ставлення до вищеназваних термінів в українців Заходу і Сходу нашої країни.

Ми поспілкувалися з мешканцем Івано-Франківщини Гуцалом Андрієм, підприємцем рекламної агенції, і запитали в нього, яким терміном він би назвав українців, що спілкуються російською.

«Мені це виглядає спробою нав'язати якусь думку дітям чи оточуючим. Ще Карамурза писав про терміни у книзі «Маніпуляція свідомістю». Пам'ятаю його приклад «електорат» замість «виборці», що привносить відсутність власного лиця у мас народу. Зросійщені – невдало в сенсі, що ці люди не були спочатку україномовними – російська у них з народження. Або, - їхні предки скоріш були росіянами, які приїхали в Україну. Крім того неясно про що йдеться, чи про національність, чи про громадянство, чи про етнічну приналежність людини. І ці всі поняття треба розуміти. Тому російськомовні досить точний і нейтральний

термін. Який говорить про те, що вони «не зовсім українці». Тобто ще невідомі українці, незрілі... зростаючі...»

На Сході нашої країни ми вирішили долучити до опитування 14 учнів 11-х класів із Дніпра. Ми запропонували старшокласникам вибрати з трьох термінів: «російськомовний українець», «русифікований українець» та «зросійщений українець» - один на позначення українців, що розмовляють російською мовою.

Більшість дітей вибрали термін «російськомовний українець», бо «...цей термін вказує на людей, які використовують російську мову у комунікації».

Декілька учнів вибрали термін «русифікований українець», бо бачили його у підручнику з історії.

Жодний з учнів не обрав термін «зросійщений українець».

Також ми провели опитування й в інстаграмі. У ньому взяли участь 2112 людей. Вік анкетованих склав: до 18 років – 0,5 %, 18-35 років – 47,5 %, 35-55 років – 51 %, 55 і більше – 1 %.

Ми запропонували вибрати найбільш доречний з чотирьох термінів: «російськомовний українець», «русифікований українець», «зросійщений українець» та «українець, що спілкується в побуті російською мовою» для позначення українців, які спілкуються російською мовою: Результати виявилися такими:

- «російськомовний українець – 28%
- «русифікований українець – 12%
- «зросійщений українець» - 12%
- «українець, що спілкується в побуті російською мовою» - 48%.

Ми проводили опитування серед українців Сходу і Півдня України. Можна звернути увагу на те, що більшість з них обрали описовий вислів «українець, що спілкується в побуті російською мовою». Тому можемо зазначити, що терміни, які пропонують деякі мовознавці і журналісти – «зросійщений українець» і «русифікований українець» – не подобаються

більшості респондентів. Українцям, які спілкуються російською мовою, не до вподоби, щоб їх називали «зросійщеними» або «русифікованими», і ми вважаємо, що термін «зросійщений українець» (пасивний дієприкметник) не є влучним для позначення людини, яка з народження і все своє подальше життя спілкувалася російською мовою. Ми думаємо, що цей термін більш влучно описує українців ХІХ століття, коли були тотальні заборони української мови, і люди були вимушені переходити на російську, щоб влаштуватися на роботу (образ «землячка» у поемі Т.Г. Шевченка «Сон») і щоб отримати певні привілеї.

Тому, аналізуючи наше дослідження, зазначаємо, що влучніше і доречніше використовувати описову конструкцію (підрядне речення) – «українець, що спілкується російською мовою», бо саме за цей термін проголосували 48% респондентів.

3.4 Методичні рекомендації для російськомовних українців, що прагнуть перейти в спілкуванні на українську мову

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2023 року дало потужний поштовх багатьом українцям, які спілкуються російською мовою до вивчення чинників ідентичності: до знання української історії і культури і до переходу в спілкуванні у повсякденному житті на українську мову. Мовне питання посідає одне з ключових місць в аспекті національної безпеки нашої держави. Як влучно висловила Малець Н.Б. «...саме відроджувана національна свідомість стає єдиним реальним фактором протистояння асиміляції та збереження етнічної самобутності українців»[58].

Із метою поширення української мови на Сході і Півдні України серед дорослих українців, які спілкуються у повсякденному житті російською мовою, у воєнний час був створений і проведений практичний мовний курс «Крута мова» (в основу був взятий особистий досвід авторки, яка протягом року перейшла у спілкуванні з російської на українську мову).

Учасниками курсу були українці, що спілкуються російською мовою і мешкають на Сході і Півдні України, включаючи українців, які перебувають на тимчасово окупованих територіях (50 учасників). Загалом зареєструвалися 155 осіб, середній вік учасників склав 35 - 50 років.

Мовний курс «Крута мова» тривав протягом трьох тижнів і був реалізований у липні 2023 року. Воєнний час накладає свої вимоги на особливості освітньої роботи і систематичність навчання, тому курс проводився дистанційно за допомогою створення приватного каналу в соцмережі «Телеграм» і конференцій на платформі «Зум».

У навчанні мови застосовувались різні методи, прийоми, форми і засоби роботи. Плануючи навчальну програму, організатори ставили триєдину мету: навчальну, розвивальну, виховну. У створенні курсу авторка опиралася перш за все на знання з дисципліни «Методика викладання філологічних дисциплін у закладах вищої освіти» і «Психологія та педагогіка вищої школи», які вона здобула в Хмельницькому національному університеті [85]. Також у процесі навчання застосовувались такі підручники і посібники: М. Зубков «Норми й культура української мови» [41], В. Заболотний, О. Заболотний «Український правопис – це доступно»[32], О. Авраменко, В. Чукіна «Стилістика сучасної української мови» [7], О. Авраменко «Українська мова та література: Збірник завдань у тестовій формі: II ч.» [1], О. Авраменко, М. Блажко «Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі: I ч.» [6], О. Омелянчук «Диктанти і творчі завдання. Українська мова. 5-9 класи» [67], О. Дудка, Л. Шевелева, за ред. проф. А. Свашенко. Українська мова. Комплексний довідник. 5-9 кл. [29].

Важливими у процесі навчання були праці з культури мови, що потрібні для уникнення мовцями «суржику» і «русизмів»: М. Торчинський «Лекції з проблемних питань української мови» ХНУ [90], О. Авраменко «100 експрес- уроків української мови» [4], О. Авраменко «100 експрес-

уроків української. Частина 2» [5], О. Авраменко «50 експрес-уроків української для дітей» [3], О. Авраменко «Українська самотужки»[2].

З-поміж словників, які допомагали у навчальному процесі, можемо виділити такі: О. Вусик «Словник українських синонімів» [15], Л. Полякова «Український орфографічний словник з граматичними таблицями» [70], А. Ярещенко, В. Бездітко, О. Козир, Н. Немировська «Сучасний фразеологічний словник української мови» [91], А. Яковлева, Т. Кошечкіна «Сучасний тлумачний словник української мови» [89].

Також слухачів зацікавили популярні літературні книжки: трилогія О. Дубчак «Чути українською» [28], «Бачити українською» [26], «Перемагати українською»[27], Н. Курганова «100 тем. Крилаті вислови. Українські народні прислів'я та приказки» [55], І. Сметана «Рідна моя Україна» [77], М.Коцюбинський «Інтермецо» [47] , Г.Тютюнник «Три зозулі з поклоном» [82], Річард Бах «Чайка Джонатан Лівінгстон» [10].

Вважаємо, що всю вищезазначену літературу використовували доцільно, а також , зважаючи на обставини воєнного часу, організатори інтегрували у навчальний процес матеріали й факти з історії і культури нашої країни, що украй важливо для українців, які ще досі послуговуються російською мовою.

Завданням для педагога було перш за все створити позитивну і усміхнену атмосферу занять, щоб слухачі відчували себе невимушено, як найшвидше подолали свій мовний бар'єр й острах робити граматичні і лексичні помилки.

Перед початком курсу було проведене тестування учасників з метою визначення рівня знань української мови:

1. Інтерактивні тести на теми: «Написання префіксів», «Чергування приголосних та голосних», «Закони милозвучності», «Спрощення приголосних», «Правила вживання м'якого знаку», «Правила вживання апострофа», «И-І в іншомовних словах», «Лексика».

2. Письмові вправи на переклад текстів з російської мови на українську.

3. Написання есе про себе. (Запитання були такими: Як вас звати, скільки вам років?- З якого ви міста? – Якою мовою спілкуватися до 24 лютого 2023 року? - Якою мовою ви читаєте книги і дивитесь фільми? - Як ви оцінюєте свої знання української мови? - Що ви очікуєте від нашого курсу?)

4.Словниковий диктант.

Аналізуючи результати початкового тестування , ми дізналися, що більшість курсантів не спілкуються у повсякденному житті українською мовою, погано сприймають мову на слух, не дивляться фільми з українським перекладом, не люблять читати книжки українською мовою і бояться робити мовні і мовленнєві помилки.

Від курсу «Крута мова» слухачі очікували таких результатів: навчитися вільно говорити на прості теми, грамотно писати, розширити свій словниковий запас.

Також ми дійшли висновку, що найбільші проблеми у курсантів (тільки 30% респондентів відповіли правильно на ці запитання) були в таких темах: «М'який знак», «Спрощення приголосних», «Чергування голосних», «Чергування приголосних», «Закінчення іменників родового відмінка чоловічого роду», «Уживання активних дієприкметників», «Лексичні помилки».

Тому, розробляючи план навчальної програми, після попереднього тестування учасників, організатори остаточно визначилися з основними темами, які найважче засвоюються українцями, що спілкуються поки що російською:

Закони милозвучності.

Чергування голосних та приголосних.

Спрощення приголосних.

Уживання прийменникових конструкцій.

Переклад дієприкметників з російської мови.

Іменники 2 відміни Р.в. чоловічого роду однини –а,-я,-у,-ю.

Лексичні помилки. Редагування текстів.

Написання не-,ні- з різними частинами мови.

Частка як службова частина мови.

М'який знак і апостроф.

Відмінювання іменників.

Молодіжний сленг. Українські лайливі слова.

Керуючись тим, що навчальний процес характеризується трикомпонентною структурою: викладання, самостійна робота студентів та система контролю і вони тісно пов'язані між собою, ми спланували 15 занять по 5 уроків на тиждень. Кожен з них складався з декількох частин. Перша частина- це викладання навчального матеріалу за допомогою лекції з презентацією. Важливо для організаторів курсу було утримати увагу слухачів під час лекції, донести основні ідеї лекційного матеріалу, оскільки відомо, що втома починається через 25 хвилин, тому виклад матеріалу був акцентованим, виділений голосом, інтонацією, темпом і паузами, дотримувалася регламент заняття, а важлива інформація декілька разів повторювалась. У лекції, під час якої в учнів формувалися знання і забезпечувались мотиваційні компоненти, був також застосований ілюстративний матеріал, була емоційність викладу й індивідуальний педагогічний стиль подачі матеріалу. У викладанні авторка намагалась не перевантажувати лекцію великим обсягом інформації, оскільки це не буде сприяти запам'ятовуванню і дотримувалася вислову В.Ф. Жовтобрюх «Слід узяти меншу кількість фактів чи положень, натомість докладніше їх проаналізувати» [31].

У другий частині уроку організатори використали різні методи: словникові диктанти, переклади текстів, кросворди, вивчення скоромовок, гра в слова, складання есе на різні теми: «Опис міста», «Опис своєї зовнішності та характеру», «Улюблені подорожі», «Рецепти улюблених

страв» тощо. У контексті розмов про історію, культуру й українську літературу слухачі читали певні твори: М.Коцюбинський «Інтермецо», Г.Тютюнник «Три зозулі з поклоном», Річард Бах «Чайка Джонатан Лівінгстон». Обговорювали прочитане за допомогою конференції на платформі «ЗУМ»: визначали теми, ідеї творів, особливості характерів головних героїв, визначали морально-етичні проблеми творів. Декілька занять було присвячено діловому етикету і етикетним формулам: правилам вітання, прощання, подяки, вибачення і прохання.

Опанування кожної теми відбувалося в такому режимі: перед переглядом презентаційної лекції слухачі виконували попередні тести для самоконтролю, потім – переглядали відеоурок, конспектували його, робили замітки і вивчали тему. Після – виконували ще один (більш ускладнений) тест, де курсант міг самостійно проаналізувати, як він засвоїв навчальний матеріал, і отримували домашнє завдання (письмова вправа, переклад тексту, есе та усне комунікативне завдання, яке вони записували на аудіо/відеоносії).

Кожне домашнє завдання робилося письмово в зошиті, бо самостійна робота учня є основним шляхом оволодіння навчальними матеріалами, потім письмове завдання фотографувалося, усне – знімалося на відео/аудіоносії і надсилалося за допомогою електронної пошти для перевірки організаторами курсу. Після перевірки слухач у відповідь отримував зворотну реакцію: зауваження в роботі (що треба удосконалити, де виправити помилки) і обов'язково похвалу, і мотиваційну позитивну підтримку від авторки курсу.

Кожен тиждень курсу містив 5 занять, які були проведені з понеділка по п'ятницю.

Перше заняття 3 липня 2023 року було присвячене темі «Фонетика. Закони милозвучності. Чергування У-В, І-Й».

Спочатку було проведено попередній контроль знань у форматі інтерактивних тестів. Результати виявились такими: правильні відповіді

надали – 49%, неправильні – 51%. Найскладнішим для слухачів виявилися питання, що стосувалися сполучника Й. На завдання обрати правильний варіант у реченні : «Давно це було, уже й (і) забулося» правильну відповідь надали тільки 7% .

Після початкового контрольного тесту слухачі мали змогу переглянути авторський відеоурок : лекція містила теоретичний матеріал з даної теми, таблиці, опорні схеми, презентації, практичні вправи з прикладами і поясненнями.

Контрольний тест, що був проведений після перегляду відеоуроку, мав такі результати: 75% - правильні відповіді, 25% - неправильні.

Аналізуючи відповіді, зазначаємо, що проблемним для українців, які спілкуються російською мовою, залишилося питання чергування І-Й, а саме: використання сполучника Й після голосного перед приголосним, можемо припустити , що це через те, що в російській мові такого сполучника немає і тому він не зовсім звичний для використання.

Домашнє завдання склало 3 вправи на вибір «У-В, І-Й». Їх повинні були виконати письмово на аркуші і надіслати на перевірку. Також учням були надіслані скоромовки на закони милозвучності. Наприклад – « Закони письма і вимови вивчай: написано -ТЬСЯ, а ти [Ц':А] вимовляй». Вони повинні були прочитати їх, записати на відео чи аудіо та надіслати організаторам курсу.

Щоб допомогти учасникам курсу якомога швидше подолати мовний бар'єр, авторкою була створена гра в слова: учитель називав слово російською, а учні повинні були за декілька секунд перекласти його українською. Через деякий час правильне слово озвучувалось українською. Тема гри цього дня була «Характер людини». Слова з цієї теми слухачі повинні були запам'ятати, створити з ними розповідь про себе, про свій характер, записати на аудіо-, відеоносій і надіслати організаторам курсу на перевірку.

Після першого заняття усі учні без винятку виконали домашнє завдання дуже добре. У письмових вправах практично не було помилок. Коли читали скоромовки, то були помилки у наголосах і вимові. Виникали труднощі, коли описували свій характер: вимова деяких слів та їх закінчень, відсутність вставних слів, неправильне використання прийменників.

Темою другого заняття 4 липня 2023 року був «Прийменник» і заміна прийменника -по- у словосполученнях, так як в українській мові він вживається дуже рідко. За досвідом авторки саме знання правил правильного вживання прийменників надало їй впевненості у володінні українською мовою і допомогло зрозуміти велику відмінність української мови від російської.

Початковий контроль знань склав 43% - правильних відповідей і неправильних – 57%. Після перегляду лекції з навчальним матеріалом, контрольний тест був: правильно - 55%, неправильно – 45%.

Можемо зазначити, що українцям, що спілкуються російською мовою, дуже складно правильно вживати конструкції з прийменниками, особливо без прийменника ПО. Тому домашні вправи були пов'язані з особливостями граматичного вживання словосполучень. Слухачі виконували вправи, де вони повинні були перевірити правильність вживання різних конструкцій з прийменниками: замінити неправильні конструкції правильними, також виконували вправу, де було 17 прийменників, з якими треба було скласти по два речення, таким чином слухачі запам'ятовували правильні словосполучення. Також було надано письмові вправи на правопис прийменників, де учні повинні були написати слова, знявши ризику.

Мовна гра другого дня курсу була на тему «Будинок. Квартира». У презентації була надана лексика, пов'язана з зазначеною темою. Учасники курсу повинні були створити опис свого помешкання, використовуючи

подані слова і записати відео. Додатковим завданням було вивчити 5 паронімів, які були надіслані у канал курсу ілюстрованими матеріалами.

Третій урок 5 липня 2023 року був на тему «Родовий відмінок іменників чоловічого роду однини». Попередній контроль знань показав нам такі результати: правильно відповіли - 25% учасників курсу, неправильно – 75%.

Як ми можемо бачити, ця тема виявилася складною для українців, які послуговуються російською мовою. Лекція була надана у вигляді презентації з коментарями. Матеріал був поданий у вигляді таблиць, асоціативних малюнків, також було багато прикладів і практичних вправ, які слухачі робили разом з педагогом.

Контрольний тест показав такі результати: правильно – 41%, неправильно – 59%.

Більшість помилок у слухачів було у словах просторового значення та словах, що позначають речовини (наприклад : кисня – кисню, коридора – коридору).

Домашнє завдання: поставити 100 іменників у родовому відмінку. Мовна гра була на тему «Місто», де учасники курсу описували своє рідне місто, використовуючи подані у теоретичному матеріалі слова.

Дуже зворушливо слухачі курсу описували міста із тимчасово окупованих територій (Токмака, Бердянська, Мелітополя, Приморська, Донецької, Херсонської та Запорізької області), також були розповіді з Півдня та Сходу України (Дніпра, Запоріжжя, Харкова). Додатково ще були надані пароніми для запам'ятовування.

На четвертому занятті 6 липня 2023 року тема «Спрощення в групах приголосних» була складна для курсантів, бо, по-перше, вони не розуміли різниці між іншомовними словами та власне українською лексикою.

Попередній тест показав такі результати: правильно відповіли – 30%, неправильно – 70%.

Після перегляду відеоуроку з презентаційною лекцією контрольний тест дав такі результати: правильно – 52%, неправильно - 48%. Усі вправи домашнього завдання були націлені на орфографію: правильне написання приголосних у словах з орфограмою «Спрощення приголосних».

Мовна гра цього дня була на тему «Кухня»: слухачі створювали презентацію про улюблені страви своїх регіонів. Найчастіше розповідали про борщ, вареники, сирники.

П'ятий день 7 липня 2023 року був на тему «Найпоширеніші помилки у мовленні».

У лекції говорили про кличний відмінок, використання ступенів порівняння прикметників (самий сміливий – найсміливіший), лексичне значення паронімів (місто – місце), написання закінчень іменників(по степах, по лісах), рід іменників (біль – чоловічого роду, путь – жіночого), лексичне значення слів (приймати участь – брати участь, вірна відповідь – правильна відповідь тощо).

Домашнє завдання було таке: переклад тексту (у тексті був матеріал за вивченими темами). Ще учням була надана презентація зі вставними словами, за допомогою якої треба було написати есе про враження від першого тижня курсу.

Мовна гра в слова – «Одяг». Тема есе – «Що б ви одягли на побачення». Також було надано 5 паронімів для вивчення і література для читання.

На вихідні слухачі доопрацювали своє домашнє завдання та надіслали організаторам курсу на перевірку.

На другому тижні курсу шосте заняття 10 липня 2023 року було присвячено правопису часток НЕ, НІ. У попередньому тесті були такі результати: 67% учасників відповіли правильно і 33% неправильно.

Після вивчення теоретичного матеріалу відповіді були у 75% учнів правильними і лише у 25% хибними. Можемо зазначити , що ця тема виявилася нескладною для учасників курсу і домашнє завдання було

виконано майже всіма слухачами досконало. Також цього дня було надано теоретичний матеріал, де учасники могли ознайомитися з українськими словами–паразитами та українською лайкою з метою позбавитися їх у мовленні. Додатково на слайдах було надано 6 паронімів для вивчення.

Сьоме заняття 11 липня 2023 року було на тему «Чергування голосних». Для українців, які розмовляють російською мовою, важко зрозуміти чергування голосних, яке відбувається під час словозміни й словотворення, бо воно має історичний характер і властиво українській мові: школа - шкіл, осінь – осені, рік- року, сім- семи, гори – гір, радості-радістю тощо. При створенні курсу особливу увагу було присвячено саме цій темі.

Попередній тест містив найпоширеніші випадки чергування в іменниках та дієсловах (ломати – ламати, перемогати – перемагати, немає бород – немає борід) і показав такі результати: 58% - правильно і 42 %-неправильно. Після перегляду презентаційної лекції з коментарями і практичними вправами відповіді були такими: 86% - правильно і 14% - неправильно.

Домашнє завдання містило вправи на чергування (вибір правильного варіанту). При перевірці, якщо виникали помилки, учнів просили доопрацювати вправу і надіслати кураторам ще раз, таким чином всі учасники курсу зрозуміли тему «Чергування голосних» і впоралися з домашнім завданням на відмінно.

Також було надано теоретичний матеріал із 30 словами власне української лексики (вайлуватий, завзятий, лемент...). Учні повинні були скласти складнопідрядні речення з кожним словом і надіслати на перевірку кураторам курсу. Ще було надано пароніми для вивчення.

Восьме заняття 12 липня 2023 року було на «Відмінювання іменників». Попередній тест (п'ять апельсин - п'ять апельсинів, коней – конів) мав такі результати: 69% - правильно і 31% - неправильно.

Відеоурок містив навчальний матеріал про іменники в орудному відмінку та іменники в родовому відмінку множини.

Результати тесту після вивчення: 84% - правильних відповідей і 16 % - неправильних.

Домашнє завдання містило письмові вправи на орудний відмінок (борщом – борщем, афішою - афішею, грушевий – грушовий, панциром – панцирем...). Також було надано теоретичний матеріал з 19 словами власне української лексики (крислатий, миршавий, принадний...), з якими учні склали речення, і пароніми для запам'ятовування.

Дев'ятий день 13 липня 2023 року було присвячено темі «Позначення зміни приголосних на письмі». Попередній тест показав такі результати:

56% - правильно і 44% - неправильно.

На початку курсу при перевірці словникового диктанту саме у цій орфограмі було виявлено найбільше помилок (рижський – ризький, чеське – чешське).

Після перегляду лекції з поясненням теми 70% слухачів відповіли на контрольний тест правильно, а 30% - неправильно.

Для самостійної роботи учням були надані вправи на утворення прикметників за допомогою суфікса –СЬК– і утворення іменників за допомогою суфікса –СТВ–. Також слухачі повинні були вивчити власне українську лексику – 18 слів (надолужувати, нестяма, обачний...) і скласти з ними речення. Новою інтерактивною грою-задачею на курсі був кросворд.

Учасникам курсу надавались російські кальки, а в кросворд треба було записати правильні варіанти. Ще додатково треба було вивчити 5 паронімів, які були надані ілюстрованими матеріалами.

Десяте завдання 14 липня 2023 року було на тему « Типові лексичні, граматичні та синтаксичні помилки ».

Для того щоб говорити правильно українською, дуже важливо навчитися запобігати таким найпоширенішим лексичним помилкам:

суржик (русизми), плеоназми, тавтологія, некоректне поєднання слів, тому лекція-презентація містила навчальний матеріал про правильні конструкції словосполучень та правильне лексичне значення (замовити товар – замовити товар, глузувати над Петром – глузувати з Петра, дякувати друга – дякувати другові, зраджувати чоловіку – зраджувати чоловіка, зробити роботу – виконати роботу, народний фольклор – фольклор...).

Наприкінці другого тижня слухачі отримали великий обсяг домашнього завдання (декілька вправ на переклад, а також 7 вправ на всі пройдені теми за два тижні мовного курсу). 46 слів власне української лексики слід було вивчити та скласти зі всіма ними речення (цибатий, бундючний, палітурка...). Розгадати кросворд «Молодіжний сленг» , вивчити надані пароніми і надіслати домашнє завдання своєму куратору.

Третій тиждень курсу 17 липня 2023 року почався з теми « Частки. Написання часток». В українській мові частки мають важливу роль, бо саме вони надають реченням додаткових смислових чи емоційних відтінків. Досвід авторки курсу доводить , що саме знання часток української мови надає впевненості в говорінні, оскільки вони збагачують та увиразнюють мову.

Попередній тест мав такі результати: 64% відповіли правильно і 36% учасників – неправильно. Метою заняття з цієї теми було навчитися відчувати, як саме частки дають реченню відтінки, і використовувати якомога більше часток у своєму мовленні. Педагог з курсантами створювали речення, у яких були різні частки. На цих прикладах вчилися розрізняти їх види.

Домашнім завданням було скласти одне речення, а потім додавати по черзі різні частки, щоб зрозуміти, які відтінки значень вони додають у речення. Наприклад: Сьогодні я йду на теніс. Невже сьогодні я нарешті піду на теніс? Чи піду я сьогодні на теніс?

Також була надана вправа на виконання перекладу часток з російської мови українською, а також треба було скласти з ними речення (неужели – невже, ли – чи), розгадування кросворду і пароніми.

Усі учні досконало впоралися із завданнями.

Обов'язковою темою мовного курсу 18 липня 2023 року був «Апостроф». Попередній тест мав такі результати: 57% - правильно і 43% - неправильно.

Після лекції, яка ознайомила слухачів з правилами вживання апострофа, на контрольний тест 74% учнів дали правильні відповіді, а 26%- неправильні.

Домашнє завдання було на правильне написання апострофа. Більшість курсантів виконали письмові вправи бездоганно. Цього дня була проведена і лексична робота, яка містила презентацію-знайомство з темою «Туризм». Слухачі повинні були створити розповідь про свою мандрівку, спланувавши подорож на власному авто, відповівши на такі запитання: «Дата виїзду і повернення, тривалість відпочинку?», «Через які міста та країни пролягатиме ваша подорож?», «У яких готелях ви будете зупинятися? Кількість зірок? Категорія номера? Вартість? Віддаленість від пляжу? Тип харчування?», «Опишіть свій відпочинок. Активний чи пасивний? Які екскурсії?» і надіслати її куратору у відеозверненні.

19 липня 2023 року було заняття на тему «Лексичні помилки у дієслівних словосполученнях». Слухачі повинні були опрацювати 50 словосполучень (наприклад: відмінити урок – скасувати урок, прийняти міри – вжити заходи, заставляти працювати – змушувати працювати).

Домашнє завдання було таке: 8 вправ на редагування словосполучень та речень (наприклад: Гра переноситься із-за погодніх умовій – Гра переноситься через погані погодні умови. Болеть гриппом – хворіти на грип).

Багато ускладнень українцям, які послуговуються російською мовою, спричиняє застосування не тільки апострофа, а й м'якого знака, тому

заняття 20 липня 2023 року було присвячено темі «М'який знак». На попередній тест 51% учасників курсу відповіли правильно, а 49% - неправильно. Відеоурок був побудований на презентації «Написання м'якого знака» і супроводжувався багатьма прикладами.

Тести після вивчення теми дали такі результати: 70% учасників курсу відповіли правильно, а 30% - неправильно.

Домашні вправи містили практичні вправи на написання м'якого знака, створення речень з цими словами. Особливу увагу приділили написанню давального відмінка: нянька – няньці, донька – доньці. Також учасникам курсу для вивчення власне української лексики було надано презентацію з лексики на теми: «Здоров'я» і «Українська кухня».

Наприкінці курсу «Крута мова» слухачі отримали для самостійної роботи підсумкові вправи і тести за усім матеріалом, а також їм було прочитано словниковий диктант за усім пройденим матеріалом.

Підсумки контрольних тестів були такими:

63% учасників курсу відповіли правильно і 37% - неправильно, в порівнянні з першим контролем знань правильних відповідей на тест стало на 33% більше. А в контрольному словниковому диктанті учасники зробили на 50 % помилок менше, ніж у першому.

Аналізуючи тести, словникові диктанти та відгуки учасників курсу можемо зазначити таке: найбільші проблеми були в темах «Милозвучність. Чергування І-Й, У-В», «Спрощення приголосних», «Розрізнення власне української лексики та іншомовних слів», «Чергування голосних», «Чергування приголосних».

Найкраще вдалися такі теми: «Лексика. Лексичні помилки», «Апостроф», «М'який знак», «Написання НЕ, НІ з різними частинами мови», «Прийменники. Написання прийменників», «Закінчення іменників чоловічого роду однини родового відмінку».

21 липня 2023 року відбулася відеозустріч з учасниками курсу. Вона була присвячена закінченню курсу та підбиттю підсумків. Обговорювали

прочитані твори, зокрема «Інтермецо» М. Коцюбинського та «Три зозулі з поклоном» Г. Тютюнника. Читали поезії Лесі Українки, В. Симоненка, Т. Шевченка.

Слухачі ділилися враженнями про курс. Сподобався виклад матеріалу, цікаві домашні завдання, розмаїття вправ та методів. Усі без винятку схвально говорили про результати навчання, про подачу матеріалу, про корисність курсу. Наприклад:

- Певно, можу сказати, що курс подобається, по-перше, він інтенсивний, отже, не дає можливості розслабитися, по-друге, дуже цікава програма та домашнє завдання, що перетворює процес навчання в гру (Тетяна, Запоріжжя).

- Інформація, на щастя, подається дуже зрозуміло і доступно. Домашнє завдання, на мою думку, у достатній кількості, роблю із задоволенням (Олена, Бердянськ).

- Якщо можна, не закривайте доступ на деякий час, щоб ми могли повторювати матеріал, коли будемо мати можливість і час. Головне, що після цього курсу помічаєш не тільки свої помилки, а й помилки багатьох публічних людей. Тому хочеться побільше таких активістів, як Інна, які переконують, що ніколи не пізно... (Ольга, Полтава).

Серед недоліків курсу можемо зазначити, що деякі слухачі не встигали робити домашні завдання і тому просили продовження мовного курсу.

За результатами нашої роботи можна говорити про величезний прорив у розумінні основ вивчення української мови в сучасних умовах на Півдні і Сході України. Цей курс був побудований на власному досвіді авторки, з урахуванням помилок, яких вона припускалася під час вивчення української мови, і він був створений для дорослих людей, яким важко було перейти у спілкуванні з російської мови на українську через незнання особливостей вимови українських слів та особливостей побудови синтаксичних конструкцій (словосполучень). Під час фінальної зустрічі

слухачі попросили продовження курсу у формі створення Розмовного клубу, бо основна проблема вивчення мови – це відсутність українськомовного оточення.

Зараз впроваджуються ідеї щодо продовження курсу з вивчення української мови і розмовного клубу, бо важливо, щоб українська мова лунала по всій території нашої України.

ВИСНОВКИ

Російське вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, не лише стало ключовою подією в історії сучасної України, але і порушило ряд нагальних питань, пов'язаних зі змінами в мовних практиках, мовній ідентичності та ставленні громадян до різноманітних чинників їхнього самовизначення. У цьому контексті, дипломна робота спрямована на глибше розуміння того, як воєнний конфлікт впливає на мовну свідомість та ідентичність українців. Дослідження розглядає взаємозв'язок між війною та мовою, розкриваючи динаміку змін у сприйнятті мови як ключового аспекту культурної та національної ідентичності в умовах воєнного конфлікту.

Відкрита агресія путінських військ й акції геноциду стали поштовхом для свідомої відмови українців від ідентифікації з російською мовою. Після століть політики русифікації східних областей, штучного Голодомору, масових депортацій, репресій і переселень повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого спричинило потужні зміни у свідомості українців. На тлі російської агресії українці Сходу і Півдня почали дізнаватися про свої чинники ідентичності, вивчати історію свого народу. І більшість людей, які розмовляли російською, зрозуміла, що найголовніший чинник українського народу – мова нації. Люди збагнули, що якщо не буде мови - не буде і держави, тому готові ламати свою мовну практику.

Протягом воєнних років 2022 -2023 років законодавча база мовної державної політики України зміцнила статус української мови, закріпила її в усіх публічних сферах суспільного життя і стала сприятливою для розвитку державної мови. Українське суспільство не хоче мати нічого спільного з росією, тому більшість людей у своєму спілкуванні свідомо переходить на українську мову і війна буде тільки прискорювати цей незворотний процес.

Дослідження теоретичних аспектів ставлення українців до державної мови підтверджує важливість розуміння цієї проблеми для збереження мовної ідентичності та свідомості. Результати аналізу вказують на комплексність факторів, що впливають на мовне ставлення громадян, включаючи історичні, соціокультурні та індивідуальні аспекти.

Визначено, що мовна ідентичність є основою для формування мовної свідомості. Розкрито важливість цих понять для розуміння та вирішення проблеми збереження української мовної ідентичності в умовах мовного плюралізму та впливу інших мов. Доведено, що мовна ідентичність є корінним чинником формування мовної свідомості, а остання визначає способи вираження мовної самосвідомості особистості.

Ретроспективний аналіз підтверджує, що історичні чинники зіграли ключову роль у русифікації певних регіонів України. Розуміння цих факторів допомагає прогнозувати та запобігати подібним процесам у сучасних умовах.

Результати аналізу впливу комунікації у соцмережах на утвердження української мови вказують на її велике значення у формуванні мовної свідомості. Підкреслено, що це важливий інструмент для підтримки та розвитку української мови серед різних соціокультурних груп і використання соцмереж як засобу підтримки української мови мають важливе значення для українського мовного простору.

Дослідивши термін «російськомовний українець», було визначено, що це поняття не входить до наукових термінів і було штучно створено російською пропагандою для внутрішнього розколу нашої держави. Зроблено висновок, що доречніше замінити цей термін словосполученням «українці, які розмовляють російською мовою».

Проведений аналіз анкетування дав змогу виявити факт усвідомлення громадянами України державної мови як головного чинника ідентифікації української нації на тлі російської агресії. Бачимо, що загалом 90% респондентів східних і південних регіонів країни хочуть змінити свій

мовний код у комунікативній поведінці. Вибір саме державної мови в неформальному спілкуванні у досліджуваних регіонах країни також вказує на зростання національної самосвідомості.

Запропоновані авторкою методичні рекомендації спрямовані на підтримку українців, які спілкуються у повсякденному житті російською і виражають бажання переходу на українську мову. Це важливий етап у зміцненні єдності та мовної різноманітності в Україні.

Усі вищезазначені висновки базуються на аналізі отриманих даних та враховують відповідні теоретичні підходи, сприяючи глибокому розумінню проблеми ставлення українців до державної мови в різних контекстах.

Після трьох століть тотального гніту і знищення українців московією, саме на долю України випала велика місія розвалу цієї імперії. І наша єдність на мовному фронті також знищує ворога. Ми єдиний народ, єдина нація і ми повинні мати єдину рідну українську мову.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо у поширенні в соцмережах рекомендацій російськомовним жителям Півдня і Сходу щодо легкого та ефективного переходу на українську мову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. М. Українська мова та література: Збірник завдань у тестовій формі: II ч. Київ: Грамота, 2022. 168 с.
2. Авраменко О. М. Українська самотужки: навч. посіб. Київ: Грамота, 2022. 96 с.
3. Авраменко О. М. 50 експрес-уроків української для дітей: посіб. Київ: Книголав, 2022. 104 с.
4. Авраменко О. М. 100 експрес-уроків української: посіб. Київ: Книголав, 2022. 192 с.
5. Авраменко О. М. 100 експрес-уроків української. Частина 2: посіб. Київ: Книголав, 2022. 192 с.
6. Авраменко О. М., Блажко М. Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі: I ч. Київ: Грамота, 2022. 496 с.
7. Авраменко О. М., Чукіна В. Ф. Стилїстика сучасної української мови. Програма факультативного курсу/10-11 кл. Київ: Грамота, 2008. 256 с.
8. Арель Д. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Київ: Кієво-Могилянська академія, 2010. 364 с.
9. Баранник Д. Х. Загальне мовознавство. URL: <https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/12/7-12-b2.pdf> (дата звернення 22.01.2023).
10. Бах Річард .Чайка Джонатан Лівінгстон. Київ: КМ-Букс, 2022. 128 с.
11. Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні. Мова і суспільство : збірник наукових праць. Львів : ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 88–94.
12. Білл Баурінг. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. Київ: Кієво-Могилянська академія, 2010. 364 с.

13. Боряк Г. В. Українська ідентичність і мовне питання в російській імперії: спроба державного регулювання: Збірник документів і матеріалів (1847-1914). Київ: Вид-во Кліо, 2015. 810 с.
14. Вахітов В. Війна і мова: російська агресія рекордно швидко дерусифікує українців. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/viyna-i-mova-rosiyska-agresiya-rekordno-shvidko-derusifikue-ukraintsiv-tse-khorosha-mozhlivist-dlya-biznesu-24092022-8567> (дата звернення 28.02.2023).
15. Вусик О. С. Словник українських синонімів. Харків: Юнісофт, 2016. 416 с.
16. Голос України. Державну мовну програму готуються представити до Дня української писемності та мови. URL: <http://www.golos.com.ua/article/374121> (дата звернення 03.07.2023).
17. Гончарова М. Мова та ідентичність. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ls/article/download/1740/1786> дата звернення (05.04.2023).
18. Горгота Леся. О слово рідне. URL: <https://zlochiv.net/o-slovo-ridne-orle-skutyj/> (дата звернення 03.05.2023).
19. Гошовська В. Мовна політика в Україні : навч.-метод. матеріали / Уклад : А. В. Фоменко, Ю. В. Стрілецька. Київ : НАДУ, 2013. 36 с.
20. Грабовський С. Закон про мови чи закон про нищення України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2162303.html> (дата звернення 01.09.2023)
21. Гумбольдт В. Мова – різновид духовності людської. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/194> (дата звернення 06.03.2023).
22. Гірц Кліфорд. Інтерпретація культур. Київ: Дух і Літера, 2001. 542 с.(дата звернення 20.04.2023).
23. Гофман Е. Поведінка в публічних місцях. URL: Ервін Гофман «Поведінка в публічних місцях».

24. Данилевська О. Мова в революції та революція в мові : мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Київ : НАН України, Ін-т укр. мови 2009. 176 с.
25. Довженко О. П. Щоденник 1941-1956. Київ: Центр учбової літератури. 2022. 213 с.
26. Дубчак О. П. Бачити українською. Слово в мовній картині світу. Київ: Віхола, 2022. 336 с.
27. Дубчак О. П. Перемагати українською. Про мову ненависті й любові. Київ: Віхола, 2022. 144 с.
28. Дубчак О. П. Чути українською. У світі звуків і букв. Київ: Віхола, 2021. 192 с.
29. Дудка О. О. Шевелева Л. А., за ред. проф. Свашенко А. О. Українська мова. Комплексний довідн. 5-9 кл. Харків: Гімназія, 2019. 336 с.
30. Жадан С. В. Про силу мови і зброї. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-zhadan-rozpoviv-pro-silu-zbroji-ta-movi-pid-chas-bojovih-diy-novini-ukrajini-50278093.html> (дата звернення 03.07.2023).
31. Жовтобрюх В. Ф., Муромцева О. Г. Культура мови вчителя: Курс лекцій. Харків: Гриф, 1998. 208с.
32. Заболотний В. В., Заболотний О. В. Український правопис – це доступно. Київ: Літера ЛТД, 2020. 272 с.
33. Закон України про забезпечення функціонування української мови як державної. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 01.10.2023).
34. Закон України про засади мовної політики. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення 20.05.2023)
35. Закон України про медіа. URL: https://protocol.ua/ua/pro_media_stattya_40/ (дата звернення 20.04.2023).

36. Закон України про інформацію. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 22.04.2023)
37. Закон України про освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 03.09.2023).
38. Закон України про повну загальну середню освіту. URL: <https://osv-osvita.gov.ua/zakon-ukraini-pro-povnu-zagalnu-serednju-osvitu-10-14-11-16-04-2020/> (дата звернення 25.03.2023).
39. Закон УРСР. Про мови в Українській РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text> (дата звернення 13.09.2023).
40. Здоровило Т. Телеканали повинні припинити практику двомовності в ефірах – Кремень. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/164/178779/> (дата звернення 03.05.2023).
41. Зубков М. Норми й культура української мови. 4-те вид., доп. І змін. Харків: ВД «ШКОЛА», 2023. 544 с.
42. Каганець О. Розкриття архівів: як після Голодомору на Донбас переселяли росіян. URL: <https://www.ar25.org/article/rozkryttya-arhiviv-yak-pislya-golodomoru-na-donbas-pereselyaly-rosiyan.html> (дата звернення 03.05.2023).
43. Кирилюк І. М. Мовна ідентичність українців в умовах глобалізації. URL: lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/11126/1/Кол_монографія.pdf (дата звернення 30.04.2023).
44. Княжицький М. Ми довели, що термін «російськомовне населення» не є юридичним, а суто політичним, -Головатий. URL: <https://zahid.espreso.tv/mi-doveli-shcho-termin-rosiyskomovne-naselennya-ne-e-yuridichnim-a-suto-politichnim-golovatiy> (дата звернення 16.09.2023).

45. Княжицький М. Хочуть скасувати закон про мову: українська знову під загрозою. URL: <https://prm.ua/hochut-skasuvati-zakon-pro-movu-ukrayinska-znovu-pid-zagrozoju> (дата звернення 16.08.2023).
46. Конституція України. <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення 25.04.2023)
47. Коцюбинський М. М. Інтермецо. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 72 с.
48. Крамар О. Як убивали націю. URL: <https://tyzhden.ua/iak-ubyvaly-natsiiu/> (дата звернення 04.04.2023).
49. Кремінь Т. Війна і мова–експертне обговорення. URL: <https://dif.org.ua/article/viyna-i-mova-yak-rosiyske-vtorgnennya-zminilo-stavlennya-ukraintsiv-do-chinnikiv-identichnosti-ekspertne-obgovorennya> (дата звернення 10.04.2023).
50. Кремінь Т. Освітяни мають відчувати за утвердження української мови як державної. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/taras-kremen-osvitiiany-maiut-vidchuvaty-vidpovidalnist-za-utverdzhennia-ukrainskoi-movy-iak-derzhavnoi> (дата звернення 09.07.2023).
51. Кремінь Т. Перейти на українську – покінчити з московським рабством. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3674454-perejti-na-ukrainsku-pokinciti-z-moskovskim-rabstvom.html> (дата звернення 05.08.2023).
52. Кремінь Т. Як правильно називати «російськомовних українців». URL: https://radiotrek.rv.ua/amp/yak-pravilno-nazivati-rosiyskomovnih-ukrayinciv-movniy-ombudsmen_304556.html (дата звернення 03.09.2023).
53. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022 року. URL: <https://zbruc.eu/node/114247>. (дата звернення 05.05.2023).

54. Куньч З. Динаміка усвідомлення ролі державної мови в умовах російської агресії. URL: [http:// baltijapublishing.lv/omp/index.php/ bp/catalog/download/247/6961/14485-1?inline=1](http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/247/6961/14485-1?inline=1) (дата звернення 16.04.2023).
55. Курганова Н. В. Крилаті вислови. Українські народні прислів'я та приказки. Харків: АССА. 2020. 192 с.
56. Лапчинська Н. Архіви не горять. URL: <https://www.bestbomb24.info/arkhivy-ne-horiat-zavozyly-eshelonamy-i-selyly-v-khaty-zamOrd0vanykh-ukraintsiv-os-iaak-nash-pivden-i-skhid-stav-iskonnaruskim/> (дата звернення 24.07.2023).
57. Левицький М., Сушко Р. Хроніка нищення української мови. Київ: центр навчальної літератури, 2022. 92 с.
58. Малець Н. Б. URL: https://science.btsau.edu.ua/sites/default/files/tezy/zbirnik_tez_aktual_problem_viklad_ukr_movi_uak_inozem.pdf (дата звернення 05.06.2023).
59. Масенко Л. Т. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. Київ: Кієво-Могилян.акад., 2010. 363 с.
60. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ: Кієво-Могилян. акад., 2019. 232 с.
61. Мацюк Г. П. Прикладна соціолінгвістика :питання мовної політики. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка., 2009. 212 с.
62. Мовна свідомість. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Мовна_свідомість дата звернення 17.04.2023).
63. Моргун А. Війна Росії проти України: тенденції конфліктного дискурсу в сучасних українських ЗМІ. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/morhun_viina.pdf (дата звернення 16.05.2023).
64. Мухарський А. Не «російськомовні», а «зросійщені». URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/439601-ne-rosiiskomovni-a-zrosiishcheni> (дата звернення 22.08.2023).

65. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер7: Філологія.2019 №40 том 1 стр 53. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v40/part_1/Filologi40_1.pdf (дата звернення 03.04.2023).
66. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського на- рода : курс, читаний в укр. нар. ун-ті. Київ : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. 272 с.
67. Омелянчук О. С. Диктанти і творчі завдання. Українська мова. 5-9 класи. Харків: Навчальна література, 2021. 224 с.
68. Офіційне інтернет-представництво президента України Володимира Зеленського. Олена Зеленська презентувала «Українську книжкову полицку» та україномовні аудіогіди в Албанії та Ірландії. URL:<https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-prezentovala-ukrayinsku-knizhkovu-polichku-ta-81317> (дата звернення 03.06.2023).
69. Переселення в села УСРР з-за меж УСРР в 1933 році. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Переселення_в_села_УСРР_з-за_меж_УСРР_в_1933 (дата звернення 06.04.2023).
70. Полякова Л. О. Український орфографічний словник з граматичними таблицями. Харків: Навчальна література, 2020. 496 с.
71. Пономарів О. Д. Мовна ідентичність особистості в умовах мовної політики. URL: <http://slovoprosvity.org/2019/02/21/chynnyku-natsionalnoji-identychnosty/> (дата звернення 22.04.2023).
72. Проект Університету Грінченка «Словопис». Цікаві факти про кулішівку. URL: <https://m.facebook.com/govvamova/posts/653186433657497/https://slovopys.ku.bg.edu.ua/tsikavi-fakty-pro-kulishivku/> (дата звернення 21.09.2023).
73. Розпорядження кабінету міністрів України. Про схвалення Стратегії та затвердження операційного плану її реалізації на 2023-2025 роки. https://zakononline.com.ua/documents/show/516500_728879

74. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ: Кієво-Могилян.акад., 2012. 118 с.
75. Сидор А. Мовне питання. URL: <http://ukrpohliad.org/blogs/movne-pytannya.html> (дата звернення 05.06.2023).
76. Слово і діло. Яценюк і Турчинов пообіцяли російську мову і децентралізацію влади. URL: <https://www.slovoidilo.ua/news/2131/2014-04-18/yacenyuk-i-turchinov-poobecshali-russkij-yazyk-i-decentralizaciyu-vlasti.html> (дата звернення 13.06.2023).
77. Сметана І. І. Рідна моя Україна. Харків: Віват, 2019. 352 с.
78. Солдатова Л. П. Сутність поняття мова у дослідженнях Едварда Сепіра. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v40/part_2/31.pdf (дата звернення 02.03.2023).
79. Соссюр Ф. «Курс загальної лінгвістики» Київ: Основи, 1998. 324 с.
80. Стефанко С. Російськомовне населення. URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/rosijskomovne-naselenna200238> (дата звернення 20.09.2023).
81. Тимошик М. Переднє слово, URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu01.htm> (дата звернення 22.04.2023).
82. Тютюнник Г. М. Три зозулі з поклоном. Київ: Rabulum, 2023. 248 с.
83. Укрінформ. На кожному фестивалі зараз чекають українські фільми – режисер Санін. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3762956-na-koznomu-festivali-zaraz-cekaut-ukrainski-filmi-reziser-sanin.html> (дата звернення 03.04.2023).
84. Фаріон І. Д. Законодавче поле української мови: колоніальна, ліберально–гібридна і національна мовні моделі (1989-2019 рр.). URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5d111357c1e11/> (дата звернення 15.04.2023 року).

85. Хмельницький національний університет. URL: <https://khmnu.edu.ua/> (дата звернення 03.11.2022).
86. Чуєшкова О. В. Мовне законодавство і мовна політика в Україні (у контексті формування громадянського суспільства). URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/05/Language-legislation-and-language-policy-in-Ukraine-within-the-context-of-the-civil-society-formation-O.-V.-Chuyeshkova.pdf> (дата звернення 15.07.2023).
87. Шарпінська І. 9 регіонів України зробили російську регіональною, а 3 висловили «непокору» мовному закону. URL: <https://tyzhden.ua/9-rehioniv-ukrainy-zrobyly-rosijsku-rehionalnoiu-a-3-vyslovyly-nepokoru-movnomu-zakonu-2/> (дата звернення 11.10.2023).
88. Шляхтін А. Є або москаль, або українець, вивчіть мову, - Фаріон про російськомовних воїнів на Донбасі. URL: <https://24tv.ua/ye-abo-moskal-abo-ukrayinets-vivchit-movu-farion-do-rosiyskomovnih-voyniv-na-donbasi-n1231826> (дата звернення 09.09.2023).
89. Яковлева А. М., Кошечкіна Т. М. Сучасний тлумачний словник української мови. Харків: Навчальна література, 2020. 672 с.
90. Ямковий І. Геноцид. Житомир: Полісся, 1999. 212 с.
91. Ярещенко А. П., Бездітко В. І., Козир О. В., Немировська Н. Г. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків: Навчальна література, 2020. 640 с.
92. Яцишин П. Мова та національна ідентичність в Україні: соціолінгвістичний аспект. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/9/16/paragraphs/808/iiforum.pdf> (дата звернення 15.03.2023).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкетування 17-18 березня 2023 року і результати відповідей

1. Якою мовою ви розмовляли до початку широкомасштабного воєнного нападу росії на Україну?

- українською мовою і суржиком – 51%
- виключно російською мовою – 49%.

2. Якщо Ви розмовляли російською, чи перейшли Ви на українську мову?

- перейшла/ов – 50%
- планую перейти – 15%
- не перейшла/ов – 12%
- намагався, але це важко – 23%

3. Що Вам саме заважає повністю перейти на українську мову?

- я нею погано володію – 50%
- не вважаю це за потрібне – 8%
- мені не зручно – 23%
- всі, навколо, говорять російською, не хочу виділятися – 19%

4. Що Вам, окрім своєї самосвідомості та бажання, може допомогти перейти на українську мову?

- курси української мови - 9%
- гроші на навчання - 1%
- мовна політика країни – 20%
- україномовне оточення – 70%

5. У повсякденному житті ви спілкуєтесь...

- тільки українською мовою - 48%
- рівною мірою українською і російською мовою – 28%
- у більшості ситуацій російською – 19%
- тільки російською – 5%

6. Чи вважаєте Ви, що розмовляти українською це «круто»?

- так, «це круто» - 77%

- круто, але якщо ти говориш без суржику –18%
- може й круто, але я говорю російською – 3%
- мені, однаково – 2%

7. Якою мовою Ви дивитесь фільми, читаєте книжки?

- Українською - 78%
- російською –19 %
- іншою – 3 %

8. Чи знаєте Ви історію української мови (заборони, боротьбу українців за її існування, знищення української інтелігенції)?

- так, знаю – 59%
- ні, але обов'язково про це прочитаю –36 %
- мені це не цікаво –5 %

9. Вам приємно читати, коли українці пишуть російською мовою в соцмережах?

- неприємно читати –59%
- мені байдуже –25 %
- не читаю російський контент –16 %

10. Ви хотіли б, щоб Ваш діти (майбутні діти) говорили українською мовою?

- так, звісно – 97%
- мені все одно - 3 %

Анкетування 18-19 жовтня 2023 року і результати відповідей

1. Якщо вік до 24.02.2022 року розмовляли російською чи перейшли ви на українську мову?

- так, повністю перейшов – 30%
- ні, мені це не потрібно – 7 %
- намагався, але це важко дається – 26%
- як говорив суржиком, так і говорю – 37%

2. Чи знаєте ви історію української мови і культури (заборони, боротьбу українців за існування, знищення української інтелігенції тощо)?

- так, знаю – 55%
- ні, але обов'язково про це прочитаю – 42%
- ні, мені це не цікаво – 3 %

3. Якою мовою ви дивитесь фільми, читаєте книги?

- українською та іншими, окрім російської – 39%
- тільки російською - 2%
- рівною мірою українською і російською – 16%
- більш українською ніж російською – 43%

4. Як ви вважаєте, чи будуть у майбутньому всі українці говорити своєю рідною мовою – українською?

- так, це дуже важливо, але буде нескоро – 57%
- ні, це нереально – 8%
- так, якщо буде мовна політика держави – 26%
- вважаю, що хай кожен говорить, як він хоче – 9%

5. Чи хочете ви, щоб все наше наступне покоління говорило у повсякденному житті українською мовою?

- так, хочу – 88%
- хай всі говорять так, як вони хочуть - 5 %
- головне яка людина, а не мова, якою вона розмовляє – 7%